

Stockholms byggnadsordning kontorsremiss 2019

Vissa bilder är lågupplösta och kan se suddiga ut.
Detta kommer att åtgärdas till antagandeverionen.

INNEHÅLL

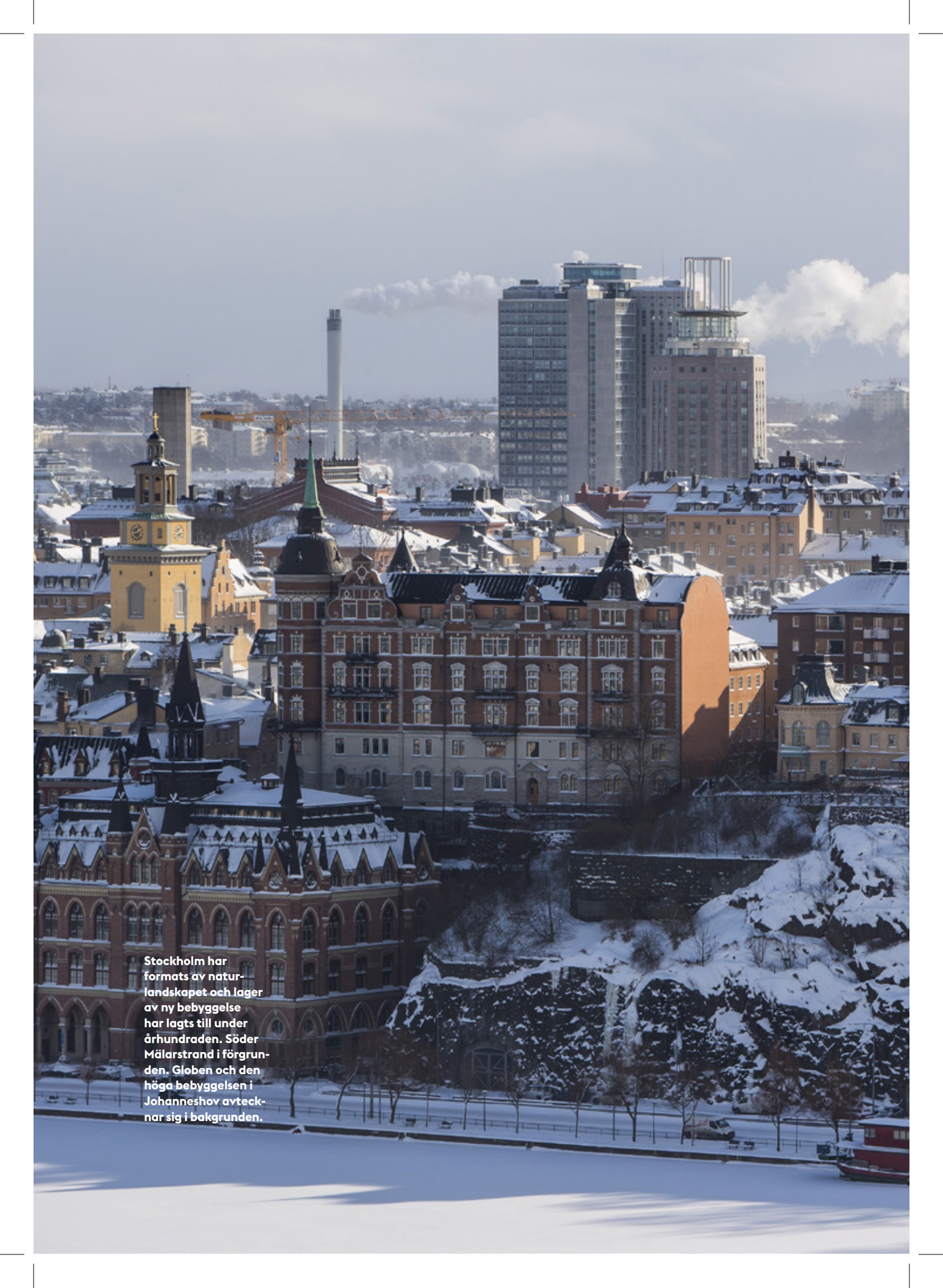
Förord	5
Inledning	8
Staden växer fram	15
1250–1630 Den befästa köpstaden etableras	17
1630–1720 Stormaktstiden, huvudstaden och malmarna.....	17
1720–1870 Den förindustriella staden.....	18
1870–1910 Industrialismen och rutnätsstaden.....	20
1910–1930 Storgårdskvarter, trädgårdsstäder och nödbostäder.....	23
1930–1945 Spårvägen och funktionalismen	23
1945–1960 Tunnelbana, bilism och cityförnyelse	25
1960–1975 Innerstadssanering och miljonprogram	26
1975–2000 Kvarterstadens renässans.....	27
2000–2010 Staden byggs inåt.....	29
2010–2018 En tätare stad med nya noder	29
Stockholms stadslandskap	37
Topografi och siluett	41
Vattenrum	51
Gator och torg.....	63
Parker och naturområden	74
Stadens ton – årstider, ljus, kulör och ljud	83
Stockholms stadsbyggnadskaraktärer	93
Medeltida stad	95
Stenstad	101
Äldre förstad	111
Villastad.....	117
Trädgårdsstad.....	123
Småstugeområden.....	129
Stenstadens krans.....	135
Smalhusstad	141
Grannskapsenhet.....	147
Tunnelbanestad	153
Storskalig stadsdel	161
Tät stadsenklav.....	169
Ny kvartersstad	175
Verktyg för stadens gestaltning	181
Källor och kartor	186

Förord

XXXXX

Anette Scheibe-Lorentzi
stadsbyggnadsdirektör

Torleif Falk
stadsarkitekt

Stockholm har formats av natur-
landskapet och lager
av ny bebyggelse
har lagts till under
århundraden. Söder
Mälarstrand i förgrun-
den. Globen och den
höga bebyggelsen i
Johanneshov avteck-
nar sig i bakgrunden.

Inledning

Stockholm är med sitt nordliga ljus och läge mellan Mälaren och Saltsjön en av världens vackraste huvudstäder, en stad med en lång och rik historia. De karaktärsskapande landskapselementen – arkipelager, förkastningsbranter, sprickdalar och åsar samt de norrvända sluttningarna och moränsluttningarna mot söder – bildar grunden för stadslandskapets helhet. Tillsammans med bebyggelse, gator, torg och parker från medeltid till nutid har det givit Stockholm sin unika karaktär.

Stockholm växer snabbt. År 2040 beräknas nära 1,3 miljoner människor bo i Stockholms stad. Det innebär en ökning om cirka 300 000 människor på tjugo år.

Det omfattande stadsbyggande som Stockholm befinner sig i skapar goda möjligheter att förbättra och utveckla hela staden. Stadsbyggandet är ett kraftfullt redskap som kan bidra till att styra utvecklingen i hållbar riktning med god kvalitet och arkitektur.

Stadsbyggandet ska ta sin utgångspunkt i kunskap om Stockholms stadslandskap och dess olika stadsbyggnadskaraktärer utifrån kulturhistoriska, samtida och framtida förutsättningar. Arkitektur och gestaltning ska bidra till att skapa hållbara värden med människan i centrum. Förståelse och kunskap om befintliga kvaliteter är en förutsättning.

UTGÅNGPUNKTER NÄR STOCKHOLM UTVECKLAS

När Stockholm växer ska arkitekturen bidra till att förbättra stadsmiljön i alla delar av staden. Förändringar, förnyelse och kompletteringar ska göras utifrån kunskap om Stockholms olika stadsbyggnadskaraktärer. Ny byggnation ska beakta platsens förutsättningar och gestaltas utifrån en helhetssyn där alla skalor samspelar.

- Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från staden som helhet till detalj.
 - Det byggda ska ta stöd av kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.
 - Det byggda ska utformas med stöd av kunskap om den specifika platsen och om Stockholms karaktärsdrag.
 - Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd av Stockholms karaktär och kunna beskrivas som idé.
 - Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets behov och tillföra staden kvaliteter med människan som utgångspunkt.
-

Byggnadsordningens roll

Stockholms byggnadsordning 2019 är ett kunskapsunderlag som bidrar till att stärka helhetsbilden om Stockholms stadslandskap och stadsbyggnadskaraktärer. Den bidrar med kunskaper för att kunna bygga staden tätare och utveckla nya stadskvaliteter samtidigt som befintliga värden tillvaratas.

I stadsutvecklingen ger byggnadsordningen stöd vid avvägningar mellan olika intressen genom att lyfta fram samtida behov, kulturvärden och stadens karaktärsdrag i bebyggelse och landskap. Vägledningarna beskriver hur befintliga kvaliteter och samtida behov kan beaktas och utvecklas för att staden ska kunna utvecklas och förändras i balans med värdena i stadslandskapet och i stadsbyggnadskaraktärerna.

Byggnadsordningen ska, genom en djupare förståelse av befintliga värden och samtida behov bidra till en stadsutveckling som bygger på samverkan och samsyn mellan olika aktörer. Den vänder sig till aktörer inom planering och byggande i Stockholms stad, men kan också användas som källa till kunskap och inspiration för allmänhet, näringsliv och i utbildningssammanhang.

Översiktsplanen och byggnadsordningen

I Stockholms översiktsplan betonas att staden behöver växa som en tät, sammanhållen, klimatsmart och tålig stad – där bebyggelse och grönsstruktur samspelar och ger förutsättningar för goda livsmiljöer. Stadens alla delar ska erbjuda väl gestaltade och trygga offentliga miljöer som inbjuder till delaktighet och engagemang. När staden växer ska unika karaktärsdrag och kvaliteter i hela staden utvecklas och kompletteras med stöd av kunskap om natur- och kulturvärden.

I allt stadsbyggande ska läget i staden beaktas med utgångspunkt från topografi, utblickar, det gröna och vattnet. Offentliga rum ska planeras för att vara attraktiva och inbjuda fler människor att delta i ett aktivt stadsliv. Stadens rum ska också möjliggöra flexibilitet för att fungera under olika årstider, över dygnet samt för vardagsliv och vid evenemang. Byggnaders och platsernas arkitektoniska idé ska kunna beskrivas och förklaras. Mötet mellan byggnad och stadsrum ska tillvaratas så att de berikar varandra.

Stockholms byggnadsordning förtydligar översiktsplanens allmänna intressen Kulturmiljö i en växande stad och Arkitektur och gestaltning.

Områden av riksintresse

Översiktsplanens bilaga Riksintressen enligt miljöbalken innehåller särskilda riktlinjer för de elva områdena i Stockholms stad som är av riksintresse för kulturmiljövården. De är geografiskt avgränsade medan Stockholms byggnadsordning utgår från hela stadslandskapet.

Stöd vid tillämpning av plan- och bygglagen

Byggnadsordningen ger stöd i planering och bygglovgivning där den är vägledande vid tillämpningen av plan- och bygglagens (PBL) regler om förhållningssätt till stads- och landskapsbilden, samt till natur- och kulturvärden. Enligt PBL ska hänsyn tas till historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden, samt till bebyggelseområdets kvaliteter och byggnaders specifika värden. Alla förändringar ska göras varsamt utifrån befintliga karaktärsdrag. Byggnadsordningen ger stöd även vid bedömningar av PBL:s krav på estetiskt tilltalande utformning samt krav på god form-, färg-, och materialverkan i planering och bygglov.

Kopplingar till nationella och internationella mål

Stockholms byggnadsordning 2019 ansluter till det nationella målet om arkitektur, form och design, där vikten av omsorgsfullt gestaltade livsmiljöer betonas. Byggnadsordningen tar också stöd i Europeiska landskapskonventionen och Unescos rekommendation om det historiska urbana landskapet.

Byggnadsordningen ansluter även till stadens arbete med det nationella miljömålet om god bebyggd miljö, samt till FN:s globala hållbarhetsmål Agenda 2030.

Stockholms byggnadsordningar genom tiderna

Under tre århundraden har Stockholm haft byggnadsordningar med olika innehåll och betydelse. I takt med stadens tillväxt har ideal och behov inom stadsbyggandet förändrats samtidigt som regelverk och teknik har utvecklats.

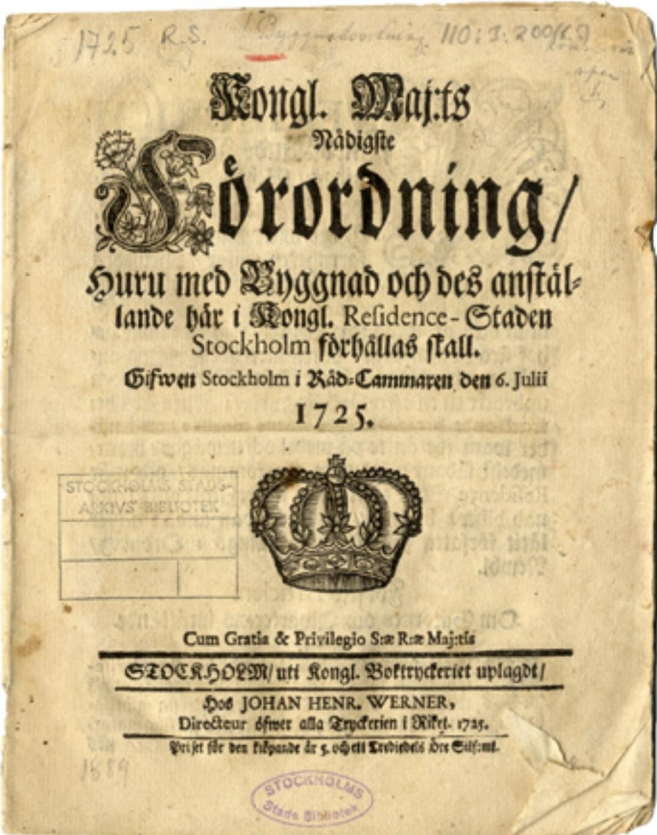
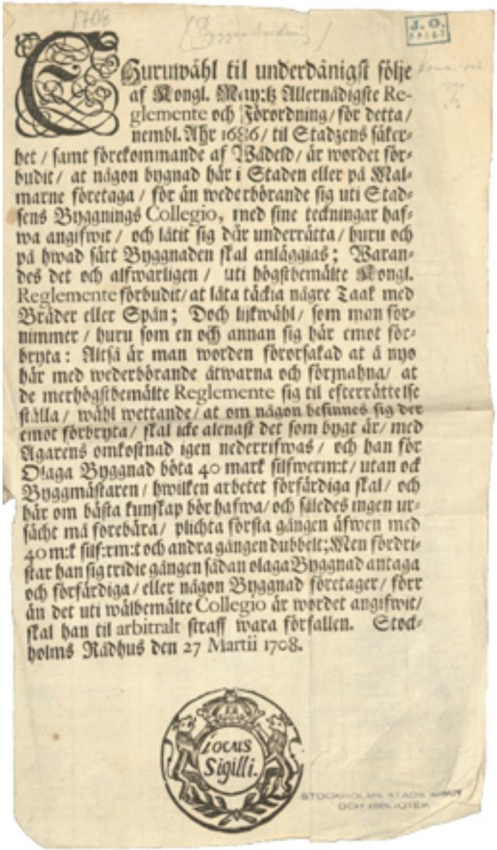
Under 1700-talet infördes krav på att alla städer i Sverige skulle ha en byggnadsordning. Stockholms byggnadsordning omfattade tidigt regler om utformning av kvarter, gator, byggnader och material. Skälet var till stor del för att öka brandsäkerheten. År 1736 blev Stockholms byggnadsordning, som kom att bli stilbildande för andra städer, mer omfattande och reglerade även grannars intressen och krav på bygglov.

På 1800-talet var bebyggelsestrycket högt och nationella byggregler med krav på stadsplanering infördes i 1874 års byggnadsstadga. I Stockholms byggnadsordning 1876 framgick vilka stadsdelar som skulle planeras och hur förändring i äldre delar av staden fick göras. Den för Stockholms innerstad typiska femvåningsbebyggelsen med 18 meter breda gator reglerades. Det har tillsammans med en tydlig stadsplan givit Stockholms stenstad sin karaktär.

I början av 1900-talet infördes en lag om stadsplan och tomtindelning. Den var grunden till det kommunala planmonopolet. I Stockholm främjades stadsplanering inom förvärvat mark i stadens kransområden. I stadsplanelagen 1931 infördes att bebyggelse skulle regleras genom

planbestämmelser som en del av stadsplanerna. Som en följd togs föreskrifter om stadsplanering bort från Stockholms byggnadsordning 1936. Kvar fanns regler för bebyggelsens gestaltning och egenskaper. Sveriges sista byggnadsstadga kom 1959. Den säkerställde mer enhetliga byggbestämmelser i landet samtidigt som de lokala byggnadsordningarna upphävdes.

År 1987 infördes plan- och bygglagen (PBL). Stockholms stad hade vid tiden ingen gällande byggnadsordning. I samband med utvecklingen av Stockholms översiktsplanering, tog staden 1999 fram en ny form av byggnadsordning med förhållningssätt till stadslandskapet och stadens karaktärsdrag. Det var en tydlig skillnad mot det regelverk som äldre byggnadsordningar utgjorde. Den traditionen bygger Stockholms byggnadsordning 2019 vidare på genom att vara ett vägledande kunskapsunderlag till stöd för de avvägningar som krävs i dagens demokratiska processer inom stadsbyggandet.

Exempel på byggnadsordningar och byggnadsstadgor från 1705, 1725, 1874 och 1950.

**I korsningen mellan
land- och vattenvägarna.**
Strandlinjer i Stockholms
innerstad för 1 000 år
sedan på 2019 års karta.

- Nutida hav och sjö
- Hav och sjö omkring
år 950

Staden växer fram

För drygt 10 000 år sedan börjar inlandsisen att smälta och landet höjer sig ur havet. Isen drar sig snabbt tillbaka och för cirka 5 000–6 000 år sedan står vattnet ett tiotal meter högre än idag. Öar dyker upp i den öppna fjärd som kommer att bli Mälaren. Rullstensåsarnas grusmassor blir naturliga vägar och i dessa finns också dricksvatten. Människor bosätter sig i korsningen mellan land- och vattenvägarna, i första hand på Södertörns sammanhängande landytor.

Mellan år 500 och 800 går landhöjningen fortare och Stockholm får i stort samma landkonturer som idag, med undantag av de stora utfyllnader som senare kommer att ske när staden byggs. Vid tiden kring år 800–1 000 blir klimatet kallare och befolkningen mer bofast. I det som nu är centrala Stockholm uppstår ett antal byar, till exempel Väsby kring nuvarande Hötorget, Rörstrand i norra Vasastaden och Ekeby i trakten av Östermalm.

Under 1000-talet är det ännu ingen nivåskillnad mellan Mälaren och Saltsjön och farlederna är öppna. Landhöjningen under 1100-talet resulterar i att Mälaren skiljs från havet och successivt blir en insjö. Det skapar behov av en strategiskt belägen handels- och omlastningsplats i mötet mellan Saltsjön och Mälaren. Vid samma tid förstörs Sigtuna i en brand medan Helgö och Birka redan tidigare mist sina roller som Mälarens viktigaste handelsplatser. Det är 1200-tal och en stad börjar växa fram på Stadsholmen.

1250–1630

Den befästa köpstaden etableras

Stockholm nämns första gången år 1252 i ett dokument som Birger Jarl undertecknar. Året brukar anses som tidpunkten då staden grundades men redan i slutet av 1100-talet hade en försvarsanläggning och handelsplats etablerats. I skärningen mellan handelsvägarna till lands och till sjöss anläggs en befäst köpstad på den lättförsvarade Stadsholmen, dagens Gamla stan. Även på Helgeandsholmen och Riddarholmen uppförs bebyggelse.

Staden växer successivt inom den äldsta stadsmuren som löper innanför Öster- och Västerlånggatorna. Under 1300-talet börjar bebyggelsen utanför långgatorna anläggas. Gatumönstret blir ett annat än det tidiga organiska, med täta gränder som leder ner till de många bryggorna vid vattenet. En stor del av husen byggs på utfyllnader av stockar, sten och sänkta vrak. Genom på- och tillbyggnader är Stadsholmen vid 1580-talet i stort sett fullbyggd men fortsätter ändå att förnyas genom århundraden.

Malmarna börjar bebyggas under 1200-talet. Det är främst ytkrävande verksamheter som etableras utanför den täta Stadsholmen. Det kommer att dröja till slutet av 1500-talet innan utbyggnaden tar fart på allvar. På 1580-talet bor en fjärdedel av invånarna på malmarna, de flesta i trähus på Norrmalm. Det är också där som den största expansionen sker. Norrmalm är mellan 1602 och 1635 en egen stad, den Norre förstaden. Stadens omland är redan långt innan medeltiden en glest befolkad bygd. Det vittnar runstenar och andra fornminnen om, inte minst i ytterstaden. Några av de första stenbyggnaderna är sockenkyrkorna i Bromma, Spånga och Brännkyrka från 1100- och 1200-talen.

1630–1720

Stormaktstiden, huvudstaden och malmarna

När Sverige träder in på den internationella politiska scenen under 1600-talets första hälft blir Stockholm centrum i stormaktens Sverige och därmed landets främsta handelsstad med ett kraftigt expanderande ämbetsväsen. I 1634 års regeringsform får Stockholm en uttalad status som Sveriges officiella huvudstad där kungahus, regering och riksdag samlas. Befolkningen ökar snabbare än någonsin, från 1635 till 1685 fyrdubblas folkmängden. Kungamaktens och adelns stigande ambitioner och ökade rikedom i kombination med folkökningen gör att stadsbyggandet växer explosionsartat.

För att omvandla Stockholm till en huvudstad värdig en stormakt, och samtidigt möta den växande befolkningens behov, behöver stadsbyggandet organiseras och styras på ett nytt sätt. Med början år 1634 regleras malmarna efter en strikt rutnätsplan i renässansens stilideal och stora

Den befästa staden
med tre torn, porttorn och mur i Stockholms stads sigill från 1326.

Motstående sida:
Vädersolstavlan är den äldsta kända bilden av Stockholm och målades antagligen av Urban Målare 1535. Tavlan hänger i Storkyrkan och är en kopia från 1636, målad av Jacob Heinrich Elbfas. Vad som hänt med originalet är okänt.

Den äldsta kartan.

Under 1300-talet började bebyggelsen utanför långgatorna anläggas med gränser ner mot bryggorna. Malmarna började bebyggas under 1200-talet. 1625 års karta är den äldsta kända kartan över Stockholm och visar Gamla Stan och delar av malmarna före 1600-talets regleringsarbeten.

delar av den äldre bebyggelsen rivs för att lämna plats för nya stenhus. I de inre delarna av malmarna består gatumönstret än idag. Under stormaktstiden bildas lantmäteriet, fortifikationen och stadens första stadsingenjör och stadsarkitekt tillsätts.

Malmarna blir stadens mark genom statliga donationer, men byggbar mark fortsätter också att skapas genom utfyllnader. I stadens närhet uppförs många slotts- och herrgårdsanläggningar varav flera fortfarande finns bevarade, bland annat Hässelby och Örby. Genom säteribildningar slås de gamla byarnas strukturer ut.

1720–1870

Den förindustriella staden

I den stagnation som följer efter Sveriges sammanbrott som stormakt 1718 bildar malmarnas rutnät en väl tilltagen struktur att växa i. Under följande 150 år sker stadens utbyggnad endast i blygsam skala. Efter att slottet Tre Kronor brinner ner 1697 ägnas den statliga byggnadsverksamheten under lång tid främst åt återuppförandet av det nya slottet, samt andra slotts- och parkanläggningar utanför staden. I början av 1800-talet tillkommer

bland annat stora kasernbyggnader. Befolkningsökningen har avstannat och vid 1800-talets mitt är det endast Gamla stan och de inre delarna av malmarna som är en tät stenstad. Stora delar av malmarna ger fortfarande ett lantligt intryck.

En ny tid bryter in med industrialismens genombrott under andra hälften av 1800-talet och stadens befolkning växer återigen. Stadens första gasverk, Klaragasverket vid Blekholmen, öppnas 1853 och 1860 invigs Södra station och järnvägen till Södertälje. Den nya centralstationen från 1871 får stor betydelse när centrum flyttas från Stadsholmen till Nedre Norrmalm.

1870–1910

Industrialismen och rutnätsstaden

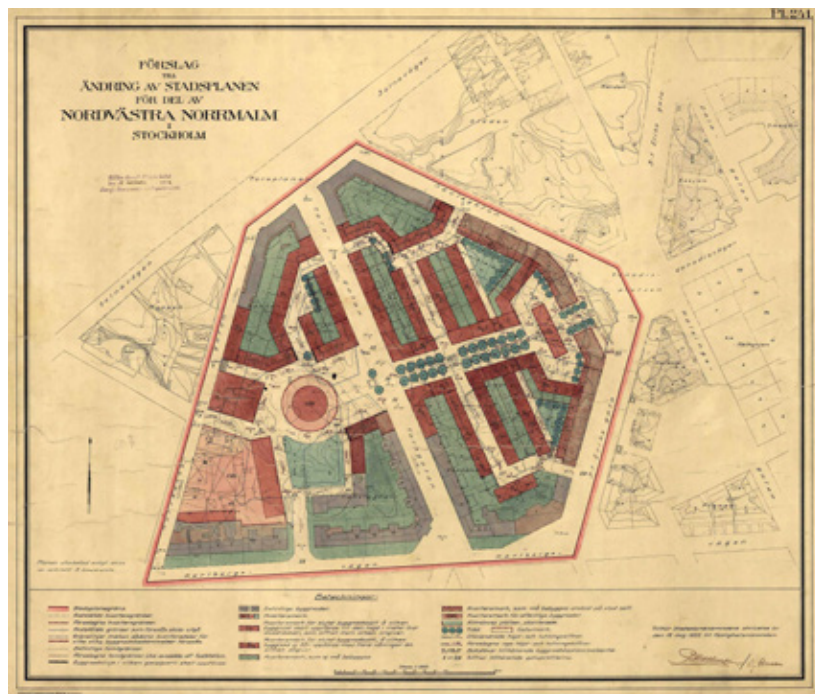
Stadens kraftiga tillväxt kräver nya stadsbyggnadsidéer för att bli en effektiv och hälsosam stad. Influenser hämtas från europeiska storstäder som Paris, Berlin, Wien och Madrid. I Lindhagenplanen från 1866 presenteras en vidareutveckling av stormaktstidens planer med rätvinkliga kvarter och ett esplanadsystem efter europeiskt mönster. Allmänna parker och trädplanteringar ingår i planeringen. Genomförandet av delar av Lindhagenplanen påbörjas under 1880-talet och fortsätter under flera decennier. Rutnätsstaden utvidgas och genom nya byggnadsstadgor och byggnadsordningar regleras bland annat husens höjd och gatornas bredd. En del äldre bebyggelse rivs. Runt om i staden uppförs nu bankpalats och offentliga byggnader som teatrar, museer, gasverk och andra kommunaltekniska anläggningar. Den täta, ordnade och variationsrika stenstaden etableras.

I samband med industrialismen växer stadens befolkning avsevärt. Bostadsnöden är svår och byggandet på malmarna pågår intensivt. Merparten av innerstadens planlagda kvarter byggs ut. Stadens omgivningar får, på grund av järnvägen och senare även spårvägen, en ny struktur och de första industrierna anläggs utanför tullarna. Kring industrierna och i andra områden runt Stockholm växer kåkstäder upp. Flera av de här områdena blir senare självständiga municipalsamhällen med början i Liljeholmen 1898. Samtidigt byggs villor i privat regi bland annat i Solhem och Mälarhöjden. Stenstadsliknande hyreshus tillkommer i Midsommarkransen och Aspudden.

För att säkerställa inflytandet över framtida stadsbyggnadsbehov gör Stockholms stad från 1904 och framåt stora markförvärv i södra och västra Stockholm. Det innebär bland annat att trädgårdsstadens bebyggelse tar fart.

Lindhagenplanen.
1866 presenterade en kommitté under ledning av Albert Lindhagen den så kallade Lindhagenplanen, en rutnätsplan med rätvinkliga kvarter och esplanadsystem. Syftet var att föra in ljus och luft, göra staden mer hygienisk och underlätta för trafiken.

Överst: P-O Hallmans plankarta över storgårdskvarter i Rödaberg, 1922.

Till höger: Samma kvarter med nyklassicistiska fasader i tidstypiska kulörer. Rödaberg från norr 2018.

1910–1930

Storgårdskvarter, trädgårdsstäder och nödbostäder

Med inspiration från kontinenten och som en reaktion på stenstadens rätvinklighet och mörka gårdar mjukas rutnätet upp när malmarnas sista luckor ska fyllas. De kvarvarande ofta kuperade områdena får gator som följer terrängen. Nivåskillnader och svängda gator är typiskt för stadsbildningen. På 1910- och 1920-talen tillkommer idéer om att samla bebyggelsen kring stora gårdar och innanför nyklassicistiska gatufasader öppnar sig storgårdskvarter som i Röda bergen och vid Blecktornsparken. Flera monumentala byggnader uppförs som Stockholms stadshus 1923 och Stadsbiblioteket 1928.

Under första världskriget ökar den redan stora bristen på bostäder för arbetarfamiljer. Riksdagen beslutar 1918 att ge bidrag till byggande av tillfälliga bostäder av trä i de värst drabbade svenska städerna. I Stockholm byggs under åren 1917–1924 cirka 2 500 nödbostäder, flera ritade av kända arkitekter.

Spårvägar anläggs på 1910-talet och gör det möjligt att utnyttja de stora markförvärv staden gjort sedan sekelskiftet, till exempel Brännkyrka socken och Brommalandet. Kring hållplatserna växer det upp välordnade trädgårdsstäder i Enskede och Bromma. De utformas både enligt europeisk förebild och med den svenska småstaden som formideal. I stadens regi påbörjas i liten skala år 1927 ett organiserat självbyggeri i Olovslund i Bromma och Pungpinan i Skarpnäck.

1930–1945

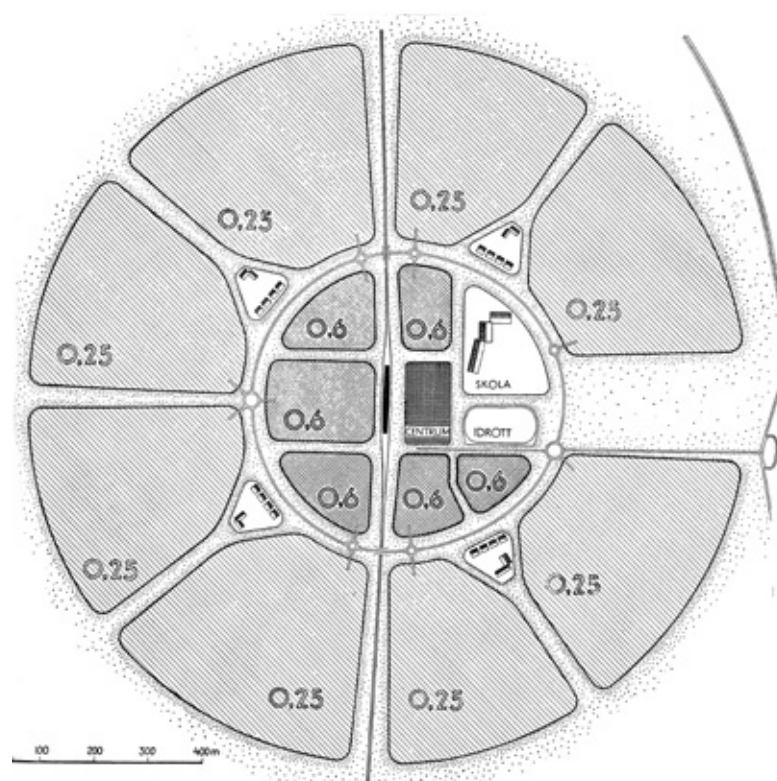
Spårvägen och funktionalismen

Med Stockholmsutställningen 1930 slår funktionalismen, internationellt kallad för modernismen, igenom i arkitekturen och stadsbyggandet. Ett nytt jämlikt och modernt samhälle symboliseras genom det nya avskalade formspråket, där formen ska följa funktionen. Samtidigt är bostadsstandarden i Stockholm en av Europas sämsta.

Staden behöver hitta lösningar på de bostadssociala problemen. De kommunala bostadsbolagen bildas och delar av stadens mark bebyggs med flerfamiljshus. Under 1930-talet uppförs på flera platser så kallade barnriktus avsedda för behövande barnfamiljer. Vad en god bostadsstandard är formuleras och regler tas fram för att styra byggandet. Hus i park blir det nya idealet till exempel på Kungsklippan, Gärdet och i Fredhäll i innerstaden. Utanför tullarna, som i Traneberg och i Hammarby, byggs smala lamellhus med ljusa smålägenheter. Längs spårvägarna i till exempel Norra Ängby och Tallkrogen tar småstugebyggandet fart genom självbyggeri i ett trädgårdsstadsmönster.

Till höger: Schema-plan för förortssamhälle med olika typer av bostäder för cirka 10 000 invånare. Siffrorna anger exploateringsstal. Ur Det framtida Stockholm, 1945.

Nedan: Flygbild över ABC-staden Farsta, 1960.

Idealet för innerstadens utveckling innebär sanering med breddade gator och ljusa gårdar, men bara en mindre del av det som planeras genomförs under tidsperioden. Den omfattande utbyggnaden av vägnätet ger Stockholm flera monumentala byggnadsverk. Slussen och Västerbron är de mest framträdande exemplen. I stenstadens krans, som i Fredhäll, avsätts naturstränder och bergsplatåer. Även i stenstadens struktur skapas öppningar mot grönskan och vattnet som vid Norr Mälarstrand. Invånarnas tillgång till friluftsliv ökar också genom stadsnära naturområden som Judarnskogen, Nackaskogen och Flatenområdet.

1945–1960

Tunnelbana, bilism och cityförnyelse

År 1941 beslutas om tunnelbanans utbyggnad. Den blir stommen i hela efterkrigstidens utbyggnad av ytterstaden. En strategi, som slås fast i Generalplan 1952, är att de nya förorterna anläggs längs tunnelbanans linjer. I varje stadsdel, eller grannskapsenhet, ska det finnas ett blandat bostadsbestånd med kommersiell och offentlig service. Vid tunnelbanestationerna bildas lokala centrum. Ambitionen är en bebyggelse som är anpassad till landskapet och nu lanseras både stjärnhus och punkthus. Runt grannskapen sparas ett grönt omland som bidrar till stadsdelarnas identitet.

Årsta blir en modell för grannskapsenhetens utformning och planeras för tunnelbana, men sträckan realiserar inte. Björkhagen och Västertorp byggs ut, förberett för tunnelbana. När Bandhagen och Blackeberg byggs finns redan tunnelbanan på plats. I den senare är de kringbyggda gårdarna tillbaka. I Vällingby skapas den internationellt uppmärksammade ABC-staden. Arbete, Bostad, Centrum – allt skulle kunna erbjudas människan i förorten. Barnens behov blir synliga i stadsplaneringen genom att fler lekplatser och parklekar byggs. I början av 1960-talet byggs Farsta i samma anda, men mer anpassat för bilen. Bilismens inverkan på planeringen ökar och i Generalplan 1952 föreslås både Essingeleden och Österleden.

I och med Cityplan 1946 inleds den länge planerade förnyelsen av nedre Norrmalm. Den täta och slitna bebyggelsen anses föråldrad. Ett nytt modernt city ska spegla det moderna samhället och vara ett skyltfönster för världen. Stora delar av bebyggelsen rivs under 1950- och 1960-talen, bland annat för att ge plats för den ökade trafiken. Det byggs nya varuhus, departementsbyggnader och huvudkontor till bankerna.

Citysaneringen.

I Stockholms principplan City 62 föreslogs bland annat breddade gator i en ny kvartersstruktur och en bro över Nybroviken. De gröna linjerna visar tunnelbanesträckningar.

1960–1975

Innerstadssanering och miljonprogram

Den växande staden kräver bättre transporter. I 1960 års trafikledsplan föreslås därför ett nät av stadsmotorvägar och 1965 upprättas en tunnelbaneplan. Regionplan 1970 innehåller tre motorvägsringar runt staden men också nya järnvägslinjer.

År 1965 tar riksdagen beslut om att en miljon bostäder ska byggas på tio år för att få bort bostadsbristen och trångboddheten. En kombination av låneregler och byggnormer slår också igenom. Bostadsområdenas utformning kommer att styras av produktionens rationella krav. Det rådande arkitektoniska idealet bygger på förenkling och upprepning som förenas med prefabricerade byggnadsdelar. Husens skala växer liksom stadsdelarnas geografiska utbredning. Bostadsbristen byggs bort genom stora och välplanerade bostäder.

Förnyelsen av innerstaden drivs vidare genom trafikomläggningar och omfattande rivningar. Breddade gatuavsnitt vittnar om intentionerna att även förnya malmarna. Medborgarnas reaktioner växer mot citysaneringen och motståndet kulminerar med Almstriden i Kungsträdgården 1971. Det leder till ett mer försiktigt förhållningssätt och i mitten av 1970-talet avtar rivningarna i innerstaden, cityplanerna omprövas och trafiksanereringar påbörjas. Upprustningen av bostäderna på malmarna inleds.

1975–2000

Kvarterstadsens renässans

I mitten av 1970-talet avstannar inflyttningen till Stockholm samtidigt som en mängd bostäder tillförts. Bostadsbristen vänder till ett överskott på lägenheter i miljonprogrammets områden. En reaktion mot modernismens storskalighet och brist på traditionellt stadsmässiga kvaliteter uppstår, vilket leder till en renässans för kvarterstaden även i förorten. Exempel är Minneberg i Traneberg, Dalen i Enskede samt Skarpnäck dit tunnelbanan från Bagarmossen förlängs 1994.

I och med Cityplan 1975 upphör de storskaliga rivningarna. Flera nya bostadsområden uppförs på mark som tidigare rymt andra verksamheter. Under 1980-talet omdanas det nedlagda bangårdsområdet på Södermalm och Södra stationsområdet utvecklas med bostäder, bland annat byggs Bofills båge. Därefter utvecklas även Sankt Eriksområdet på Kungsholmen, ett av de största bostadsprojekten i staden under 1990-talet. Arkitekturens formspråk är postmodernistiskt med inspiration från den äldre stilhistoriens palett.

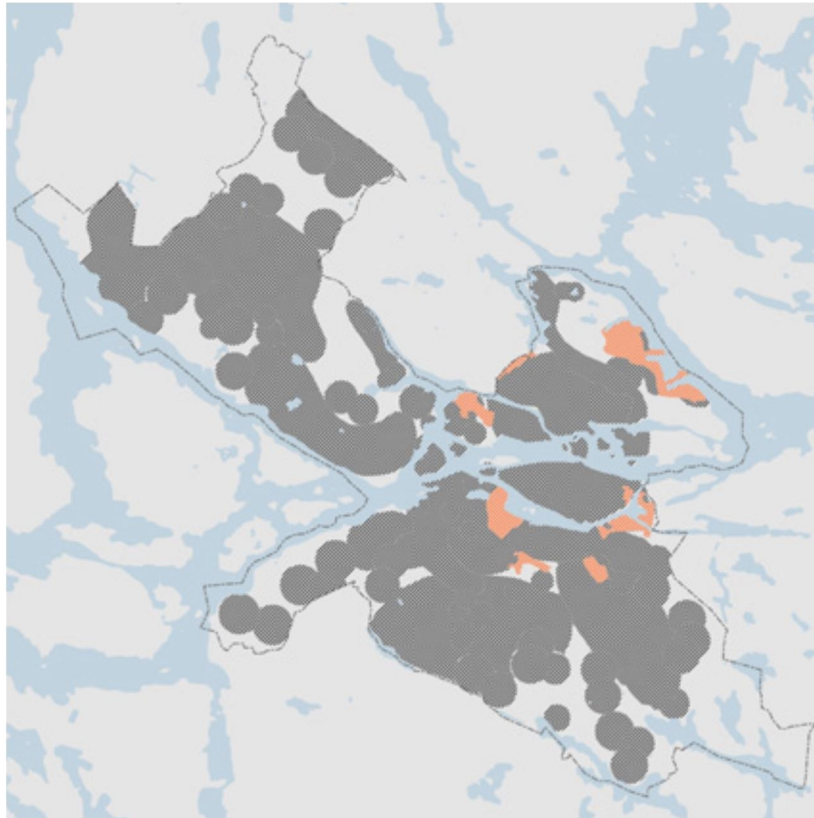
Vid mitten av 1990-talet inriktas stadsbyggandet mot att återanvända redan exploaterad mark för att spara värdefulla grönområden och säkerställa biologisk mångfald. År 1995 inrättas även världens första nationalstadspark, Ulriksdal-Haga-Djurgården-Brunnsviken.

1960-talsförort.

De karakteristiska skivhusen i Bredäng och Mälarens arkipelag i bakgrunden.

Höger: I början av 2000-talet omvandlades flera verksamhetsområden i innerstadens krans till täta blandade stadsdelar.

Nedan: Hammarby sjöstad 2008. Ny kvartersstad på före detta industrimark. Bebyggelsen har utformats som tydliga fronter mot de omgivande vattenrummen.

2000–2010

Staden byggs inåt

I Stockholms översiktsplan 1999 presenteras stadens framtida markanvändning. Grönstrukturen tydliggörs och tio större stadsutvecklingsområden pekas ut.

Tvärbanan, stadens satsning på en ny spårväg med sträckning från Alvik till Hammarby sjöstad, påbörjas och första etappen mellan Gullmarsplan och Alvik invigs år 2000. Där banan korsar tunnelbanans sträckning finns incitament till flera stadsutvecklingsområden. Ett av dem sträcker sig från Liljeholmens centrum till Årstaberg. Området ligger vid Årstaviken med närhet till både tunnelbana, tre tvärbanestationer samt pendeltågsstation.

År 2001 presenteras en framtidsbild över Kista. Tillsammans med projekt i de fyra angränsade kommunerna skapas en ny regional kärna, en dynamisk stadsmiljö med levande gatumiljöer och universitet på internationell nivå. Samtidigt inleder Stockholms stad arbetet med att ta fram visioner och program för hållbar stadsutveckling i Norra Djurgårdsstaden och i Värtahamnen. År 2002 beslutas om att utveckla nordvästra Kungsholmen till en tätbebyggd stadsdel med höga sociala värden. Ambitionen är att uppnå en blandning av bostäder, arbetsplatser, service och parker samt en väl gestaltad vattenfront med en attraktiv strandpromenad.

I det gamla industriområdet i södra Hammarbyhamnen pågår sedan 1990-talet expansionen av Hammarby sjöstad. Det är det första i en serie av stora utbyggnadsområden i en krans kring innerstaden. Hammarby sjöstad blir Stockholms stads första steg mot ett långsiktigt hållbart och kretsloppsanpassat stadsbyggande i stor skala och väcker internationell uppmärksamhet.

2010–2018

En tätare stad med nya noder

I översiktsplanen Promenadstaden 2010 presenteras ett nytt scenario för hur staden ska utvecklas. Det innebär att det centrala stadsområdet är tänkt att växa med hjälp av elva noder, till exempel Gullmarsplan, Årstafältet, Telefonplan och Alvik. Ett antal attraktiva tyngdpunkter pekas ut i ytterstaden, bland dessa Kista, Brommaplan, Älvsjö, Skärholmen och Farsta. En ny planeringsinriktning är att koppla samman ytterstadens stadsdelar.

Mångfald i arkitektoniska uttryck och gestaltning uppmuntras av stadens politiker. Stadsdelen Annedal utformas med särskilt fokus på ekologisk hållbarhet, barns utomhusmiljö och variation i arkitekturen. Norra Djurgårdsstaden och det som planeras på Årstafältet präglas av individuell byggnadsutformning med olika hushöjder, färgsättning och materialval. I

ytterstaden pågår flera förnyelseprojekt för att stärka stadslivet. Rinkebystråket innebär att en trafikseparerad infartsgata omvandlas till ett mångsidigt handelsstråk. Gatumiljön kompletteras med trottoarer, träd, mindre butikslokaler och restauranger.

Befolkningstillväxten är 2016 rekordstor både i Stockholm och i resten av landet. Bostadsbristen är återigen stor. Stockholms stads långsiktiga mål om 140 000 nya bostäder åren 2010–2030 är en utmaning och möjlighet att utveckla hela staden hållbart med god arkitektur och likvärdig tillgång till stadsqualiteter. Behovet av arbetsplatser, förskolor, skolor, parker, äldreomsorg, idrott och kultur samt väl fungerande service ökar också.

Samverkan med grannkommuner kring flera omfattande stadsbyggnadsprojekt fortsätter. I Solna och Stockholm utvecklas Hagastaden som knyter ihop kommunerna vid Norra stationsområdet och Frösunda. Sundbybergs centrum ska byggas ihop med Annedal, Mariehäll och Ulvsunda. Sundbybergs nya stadsdel Ursvik, Sollentunas Silverdal och Häggvik samt Barkarbystaden i Järfälla har alla kopplingar till Kista. I Skärholmen och Kungens kurva finns planer på att länka samman Stockholm och Huddinge. Hammarby sjöstad länkas till Sickla och Kvarnholmen i Nacka.

Flera större infrastrukturprojekt planeras, påbörjas och avslutas. Det omfattande stadsbyggnadsprojektet Slussen startar 2016 och Citybanan med nya pendeltågsstationer vid Odenplan och Stockholms central invigs 2017. Samma år blir förlängningen av tvärbanan klar och sträcker sig nu från Sickla udde i söder till Solna station i norr. En omfattande utbyggnad av tunnelbanan med nya stationer och nya linjesträckningar, bland annat till Nacka, utreds och planläggs. Genom Förbifart Stockholm etableras nya samband mellan stadens nordvästra och sydvästra delar.

År 2018 får Stockholms stad en ny översiktsplan. I den betonas att Stockholm ska vara en klimatsmart, växande stad med sammanhållande stadsmiljöer där det byggda och det gröna samspelar. Översiktsplanen utgår från stadens fyra mål för stadsbyggande: en växande stad, en sammanhängande stad, god offentlig miljö och en klimatsmart och tålig stad. Översiktsplanen lyfter fram betydelsen av stadens gestaltning med god arkitektur samt ett medvetet förhållningssätt till natur- och kulturvärden.

Hagastaden knyter ihop Solna med Stockholms stad med en tät och hög bebyggelse vid stadens före detta tullgräns.

Staden växer fram

Kartorna visar Stockholms utveckling under viktiga skeden i stadens historia. Till varje skede anges befolkningsmängd. Observera att befolkningen minskade under perioden 1960–1975.

Invånarantalet är avrundat till jämnt tusental.

- Befintlig bebyggelse
- Ny bebyggelse
- Befintligt spår
- Nytt spår

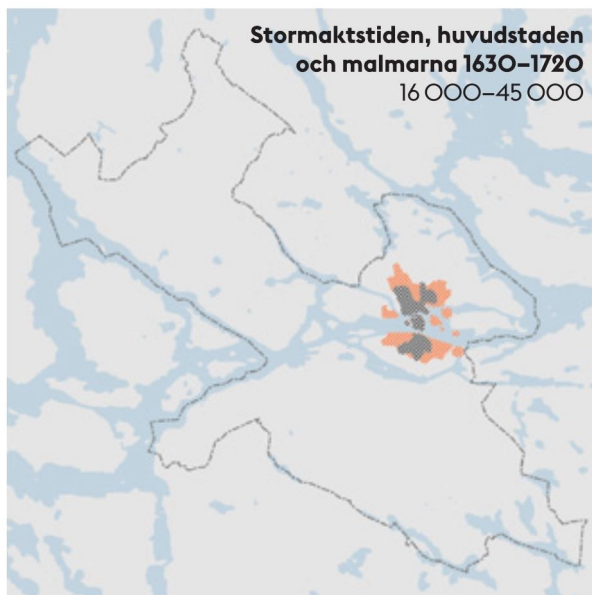
Den befästa staden 1250–1630

100–16 000

Stormaktstiden, huvudstaden och malmarna 1630–1720

16 000–45 000

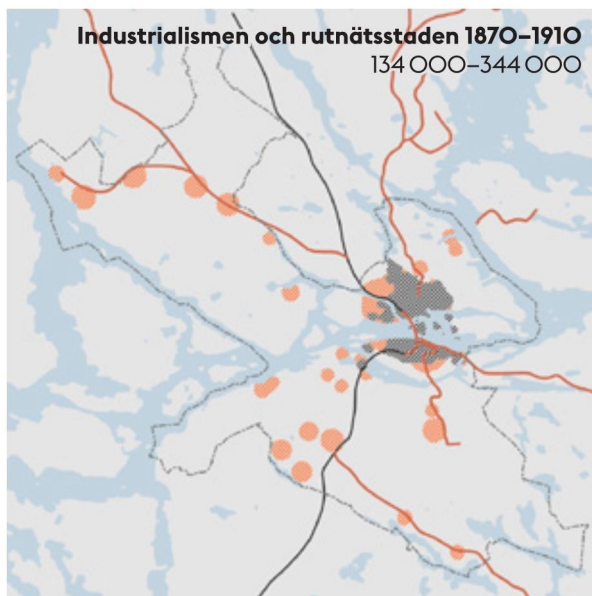
Den förindustriella staden 1720–1870

45 000–134 000

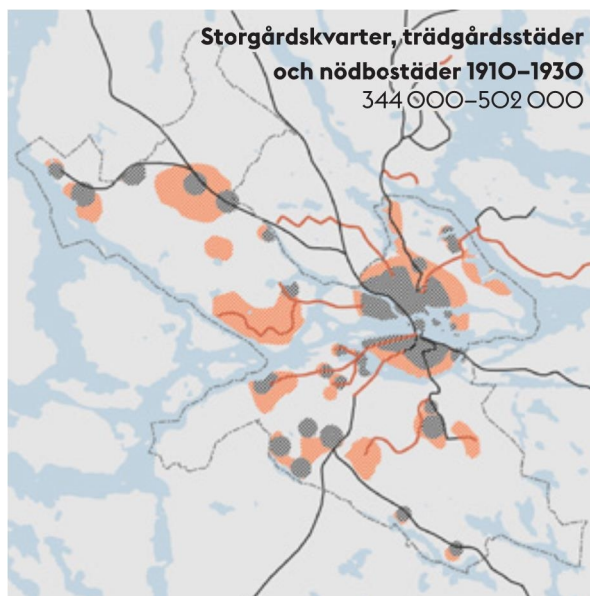
Industrialismen och rutnätsstaden 1870–1910

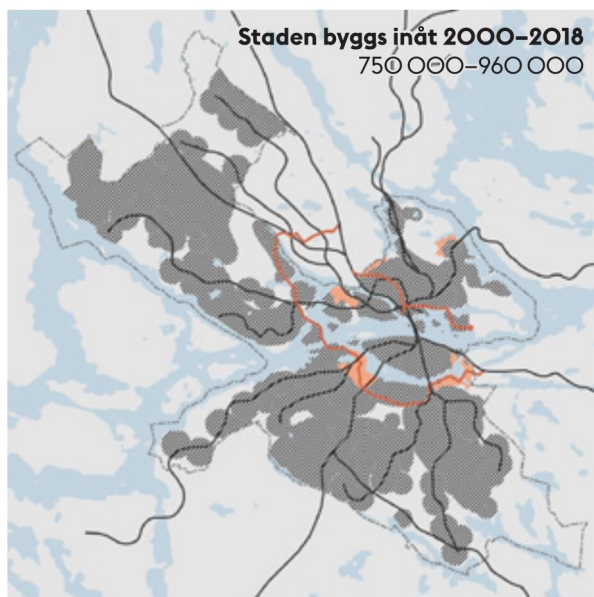
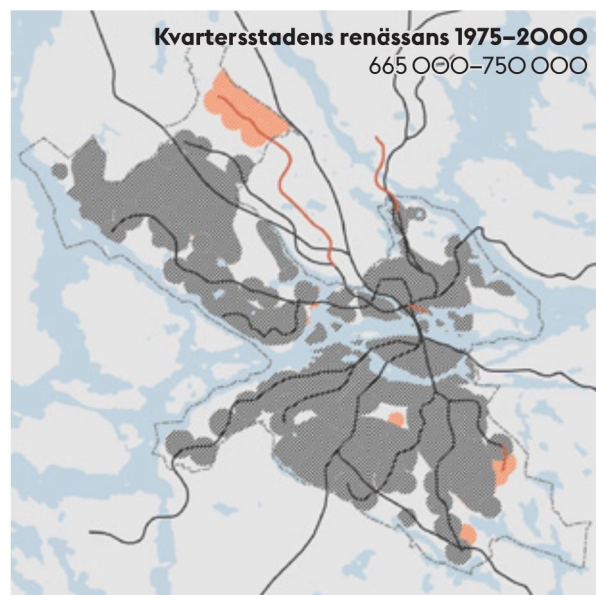
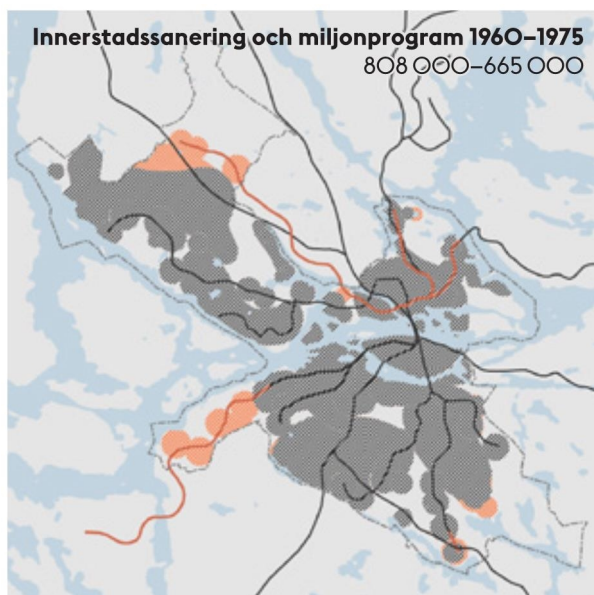
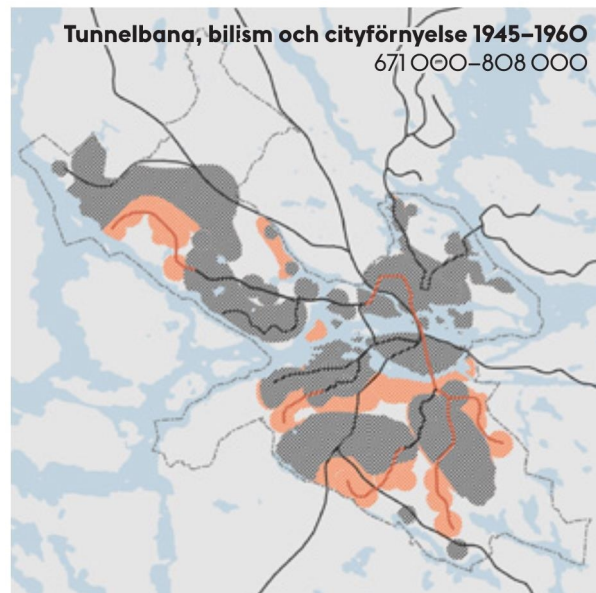
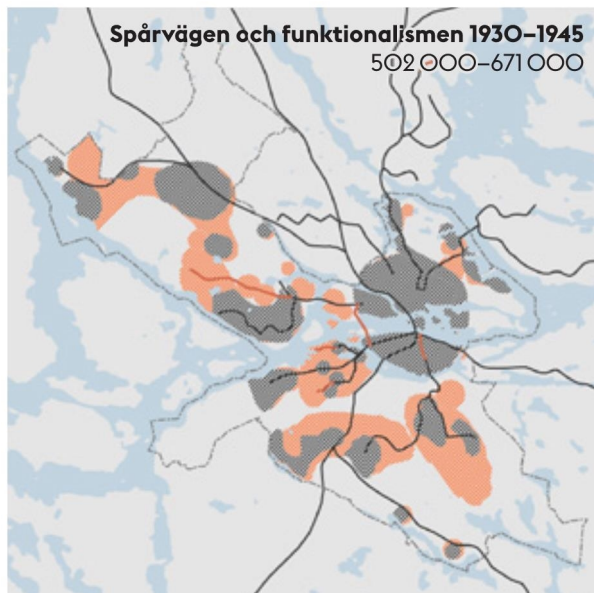
134 000–344 000

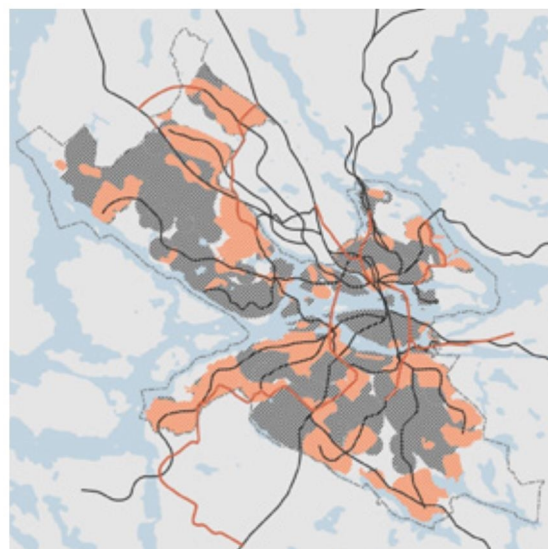
Storgårdskvarter, trädgårdsstäder och nödbostäder 1910–1930

344 000–502 000

Framtiden: Översiktsplan för Stockholm 2018–

Genom landhöjningen
uppstod i skärnings-
punkten mellan
Mälarlandskapet och
Östersjön en viktig
handelsplats som
utvecklades till staden
Stockholm.

Stadslandskapet
består av både
naturlandskap och
bebyggelse, där
staden har formats
i samklang med
naturen.

Stockholms stadslandskap

Med ett skärgårdslandskap som grund har Stockholm vuxit fram och fått sin särprägel. Starka landskapselement som de höga norrvända förkastningsbranterna, grusåsen, fjärdarna och strömmarna, utgör de stora penseldragen.

Staden som en gestaltad helhet – stadslandskapet – består av både naturlandskap och bebyggelse. Staden har formats i samklang med naturen. Historiskt sett har byggnader, broar och gator förstärkt eller underordnat sig de tongivande landskapselementen.

Natur- och kulturlandskapets grundstruktur

Natur och kulturlandskapet i Stockholm kan sägas ha fem starka landskapselement; arkipelagerna, förkastningsbranterna, sprickdalarna, Stockholmsåsen och de regionala gröna kilarna.

Stockholm har byggts i mötet mellan Brunkebergsåsen, som är den del av Stockholmsåsen som ligger på Norrmalm, och de höga öst-västliga förkastningsbranterna. Utmärkande för stockholmslandskapet är de långsträckta sprickdalarna. I ytterstaden med nordvästlig-sydostlig riktning, i innerstaden med öst-västlig. Sprickdalarna är delvis långsträckta vattenrum och delvis odlingsmarker kantade av riklig lövskogsvegetation. Idag är de ofta parker och parkstråk omgivna av barrskogsklädda eller bebyggda bergsryggar. Bevarade sprickdalsområden finns i Nackareservatet och i Älvsjöskogens naturreservat.

De högt belägna bergspartierna har en ursprunglig vegetation av hällmarkstallskog. Dessa höjder dominerar fortsatt stadens ytterområden. Övriga låglänta områden är starkt präglade av människans verksamheter, till exempel tidigare skogsbete, jordbruk och byggande. Stora områden har fått parkliknande karaktär. De sammanhängande landskapspartierna som sparats mellan stadens utbyggnadsriktningar bildar gröna kilar och stråk in mot staden.

Riksintresseområde för kulturmiljö- vården

Stockholms innerstad med Djurgården är utpekad av Riksantikvarieämbetet som ett riksintresseområde för kulturmiljövården. I värdebeskrivningen framhålls Stockholmska särdrag i stadslandskapet. Se Stockholms översiktsplans bilaga för Riksintressen enligt miljöbalken.

När landisen smälte bröts stora mängder av sten loss som bars bort av en isälv och bildade Stockholmsåsen. Den har strukturerat staden i nordsydlig riktning, dels genom höjdsträckningen och vegetationen, dels genom att vägar och gator kommit att följa den. Stockholmsåsen präglar fortfarande dagens stadsplanemönster på malmarna. Den framträder genom att tydliga grusformationer har sparats vid Observatorielunden, Skogskyrkogården och Hagaparken i Solna.

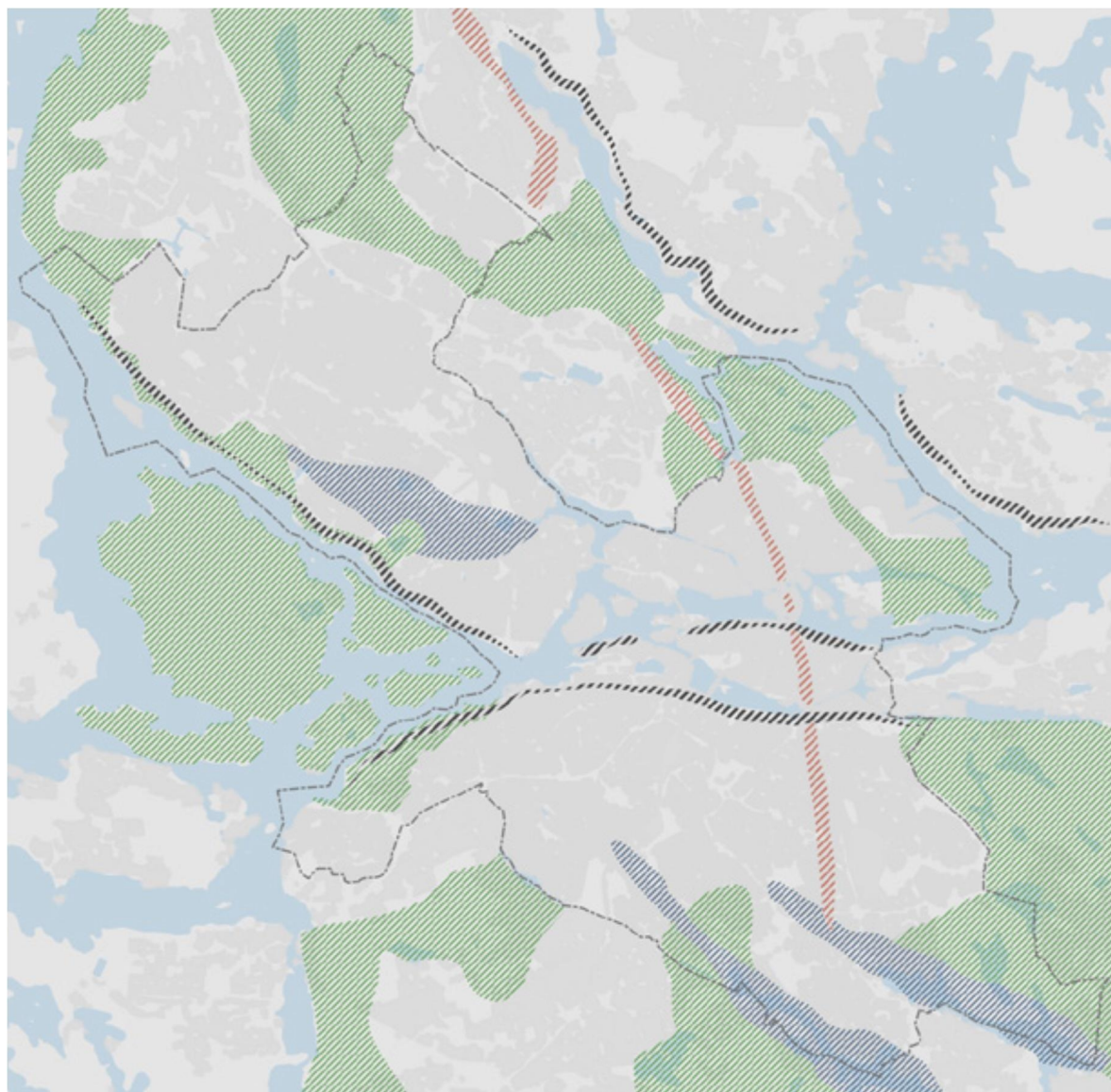
Bebyggelsestrukturens mosaik

Tidigt i stadens historia var bebyggelsen följsam med naturlandskapet och dess topografi. Naturlandskapets givna förutsättningar blev styrande för stadens bebyggelse. Även i senare tiders stadsbyggande har landskapsdragen framhävts. Under de senaste 150 åren har också omfattande ingrepp gjorts i naturlandskapet för att främja bebyggelsen i staden. Stora mängder berg har sprängts, mycket av grusåsen har schaktats bort, vattennivån i sjöar har sänkts och en hel del utfyllnader har gjorts. Trots de stora förändringarna kan människorna fortfarande uppleva landskapets dramatik och estetiska värden.

Naturens förutsättningar i kombination med tekniska framsteg, som utbyggnaden av järnväg, spårväg och tunnelbana, har satt ramar för stadsbyggandet. I tider av stark tillväxt har det skett omvälvande förändringar i bebyggelsestrukturen. I andra tidsperioder har staden kompletterats inom ett redan befintligt stadsplanemönster.

På en övergripande nivå skiljer sig bebyggelsestrukturen mellan de inre och yttre delarna av staden, men den har också likheter. I innerstaden är de plana områdena bebyggda medan parker ofta placerats på och intill de mer otillgängliga bergshöjderna. I ytterstaden har de plana ytorna ofta hållits obebyggda, medan den naturgivna topografin accentuerats genom att höjderna bebyggts. Både i inner- och i ytterstaden finns därför en skärgårdsliknande grundstruktur kvar. Stockholms specifika topografi ger upphov till långsträckta vyer och fjärran belägna objekt kan därför betraktas från oväntade platser.

Den stora variationen av stadsbyggnadskaraktärer med byggnader, gator, torg och parker från medeltid till nutid, är ett av Stockholms mest framträdande karaktärsdrag. Hur staden har vuxit fram kan avläsas av de historiska lager av bebyggelse som successivt har adderats till den medeltida stadskärnan. Stockholm har bebyggelse med höga kulturvärden från många olika tidsepoker och i hela stadens geografi. De arkitektoniska uttrycken och stilperioderna speglar olika skeden i stadens utveckling och utgör sammantaget en rik form- och färgpalett.

Landskapets karaktärsdrag med de starkaste landskapselementen.

- Förkastningsbrant
- Sprickdal och sjösystem
- Stockholmsåsen
- Grön kil

Årsta från
Sachsgatan.
Punkthuset är
placerade på
höjdplatåerna
och bryter igenom
trädtoppsnivån.

Topografi och siluett

Stadslandskapets siluett varierar mellan stadens delar och består av både topografi och bebyggelse. Siluetten är mestadels låg och sammanhållen på malmarna med synliga kyrktorn och enstaka höga hus, medan det modernistiska City har en genomgående högre bebyggelse. I stadens yttre delar är siluetten mer varierad och grön. Allt fler höga byggnader har tillkommit under 2000-talet.

Arkitekturen och naturlandskapets topografi

Stadens centrala delar påverkas av den dramatiska förkastningsbrant som följer Södermalms norra strand längs Mälarens och Saltsjöns vatten. Det norrvända läget och den svårbemästrade topografin har lett till att delar av den mörka urbergsbranten har bevarats vilket dominerar upplevelsen längs Stadsgården och Söder Mälarstrand. Även delar av ytterstaden är bergiga. Årsta, Hammarbyhöjden och Mälarhöjden vilar på en norrvänd förkastningsbrant ner mot Mälaren och vidare mot Sicklasjön och Järlasjön. Längs Mälaren sätter en västlig förkastningsbrant sin prägel på stränderna längs Nockeby, Södra Ängby och Hässelby.

Brunkebergsåsen har till stor del bebyggts. Längs Malmskillnadsgatans broar, som korsar Kungsgatan och Hamngatan, går det att följa hur bebyggelsen med sin sammanhållna höjdskala följer åsens sträckning genom att taklandskapet speglar topografin. Större sammanhängande obebyggda delar av åsen finns fortfarande kvar vid Johannes kyrka och högt belägna parker som Observatorielunden, Vanadislund och delar av Skogskyrkogården.

Människorna i staden har genom historien utvecklat olika sätt att forma bebyggelsen på och kring bergen. Från den tidigare anpassningen till de topografiska förutsättningarna skedde en förändring genom dynamitens möjligheter att spränga i berg.

Det senaste århundradet har mängder av berg sprängts bort, men i stora delar av staden ingår fortfarande betydande bergsformationer i

Stockholms inlopp från Saltsjön med Skeppsholmen till höger.

Kungsholmsstrand från Karlbergs slott. Bebyggelsen i Stadshagen avtecknar sig i bakgrunden.

Sickla udde från Norra Hammarbyhamnen. I bakgrunden syns Hammarbybacken.

Björkhagen från Nytorps gårde. Det höga skivhuset vid tunnelbanestationen i mitten av bilden.

stadsbilden. Branta klippor präglar vissa gator och bostadsgårdar. De ger karaktär åt parker och dominerar delar av stadens vattenrum. Smala trappor leder till utsiktsberg medan stödmurar och branta bergsskärningar vittnar om att berg har sprängts bort för att ge plats åt rutnätets gator. Bergspartierna bidrar till en förståelse för stadens kulturhistoriska berättelse och används till lek och rekreation.

Siluetten i stadslandskapet

De stora vattenrummen och den kuperade terrängen skapar långa siktlinjer och gör det möjligt att blicka ut över stora delar av staden. Det är tydligt vid Riddarfjärden, Saltsjön, Årstaviken och Värtan. Öppna dalgångar i landskapet ger också möjlighet att uppleva stadssiluetten på håll. Stockholm är på det sättet siluettens stad, en stad som är lätt att orientera sig i då den är avläsbar från stadens stränder, broar och höjder.

I många stadsdelar är det naturlandskapet och dess vegetation som utgör den huvudsakliga siluetten. I smalhusområdena, trädgårds- och villastadsdelarna är byggnaderna underordnade trädtopparnas höjd och naturlandskapets horisont. På andra platser dramatiseras topografin med hjälp av byggnadernas höjd, som successivt trappas upp på höjdryggarna, till exempel på Kungsklippan och Danviksklippan, i Marieberg samt i Stadshagen. Samma förhållningssätt är tydligt i stadsdelar som Gubbängen och Björkhagen, där punkthus och lamellhus har placerats på de skogsbeklädda höjdryggarna, medan dalgångarna markerats av lägre bebyggelse eller lämnats obebyggda.

Samspelet mellan höjdryggarna, vegetationen och byggnadernas höjdskala förstärker upplevelsen av skärgårdslandskapets skiftande topografi i såväl yttre som inre delar av staden.

Stockholms malmar karaktäriseras av den enhetliga höjden i fem till sex våningar i det sena 1800- och tidiga 1900-talens bebyggelse. Höjdskalet avspeglar sig i en horisontellt sammanhållen, men småskaligt varierad siluett, med enstaka genombrott av högre byggnader. Bebyggelsens jämna taklinje, som följer takfotshöjden på cirka tjugo meter, bidrar till att malmarnas berg och höjdryggar syns på håll. Malmarnas karakteristiska siluett, exempelvis Norr Mälarstrand, Gamla stan och Skeppsholmen, framträder tydligt mot de centrala vattenrummen. Den syns från kajerna kring Norrström och Nybroviken och upplevs från många av stadens utsiktspunkter och broar, till exempel Fjällgatan, Mosebacke, Monteliusvägen och Västerbron.

På höjdparter klättrar småskalig bebyggelse uppför berget, som vid Ersta, Mosebacke och Mariaberget. Det gör att bebyggelsen lokalt höjer sig över det i övrigt enhetliga taklandskapet. Det småbrutna taklandskapet utmärker denna bebyggelse extra tydligt och bidrar till att de enskilda

byggnadernas form framträder. Malmarnas enhetliga höjdskala har till stora delar bevarats.

Framträdande byggnader och landformationer

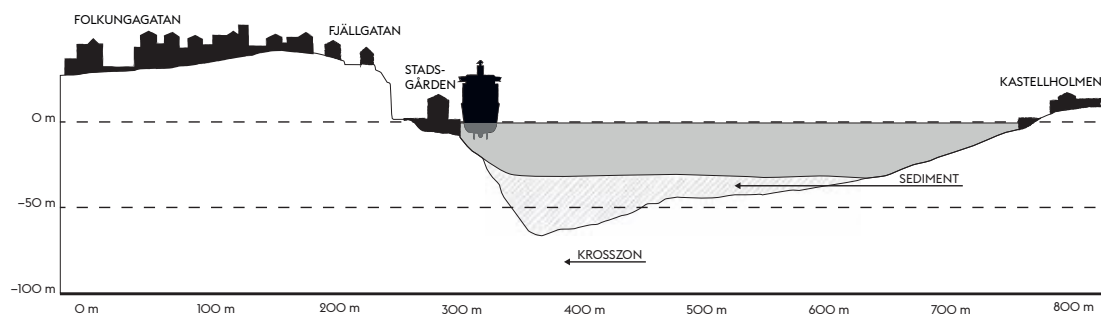
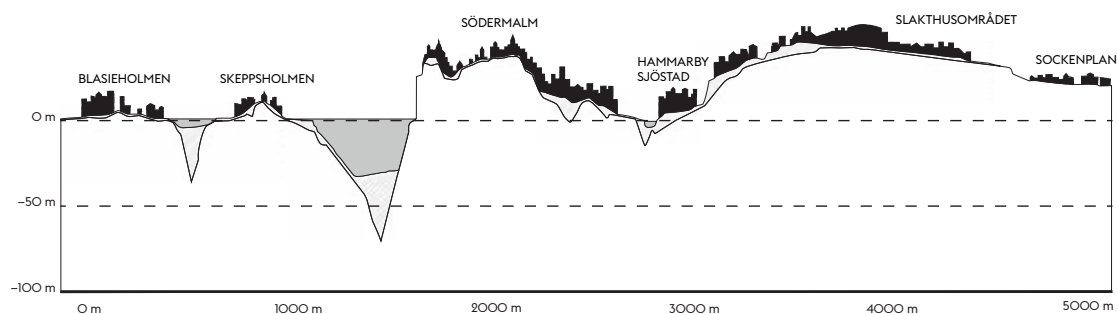
Stadens siluett berättar om Stockholms utveckling. Med stöd av topografin framhävs monumentalt viktiga symbol- och märkesbyggnader, såsom kyrkor, slott, administrativa byggnader, industribyggnader, skolor, sjukhus samt arenor. De byggnader som träder fram manifesterar vilka värden som varit viktiga under stadens framväxt. Religionens betydelse uttrycks genom att kyrkor har placerats på höjder och på så vis reser sig ur bebyggelsen, till exempel Riddarholmskyrkan, Sofia kyrka och Engelbrektskyrkan. Stockholms stadshus manifesterar sig mot Riddarfjärden och i stadssiluetten med sitt höga torn.

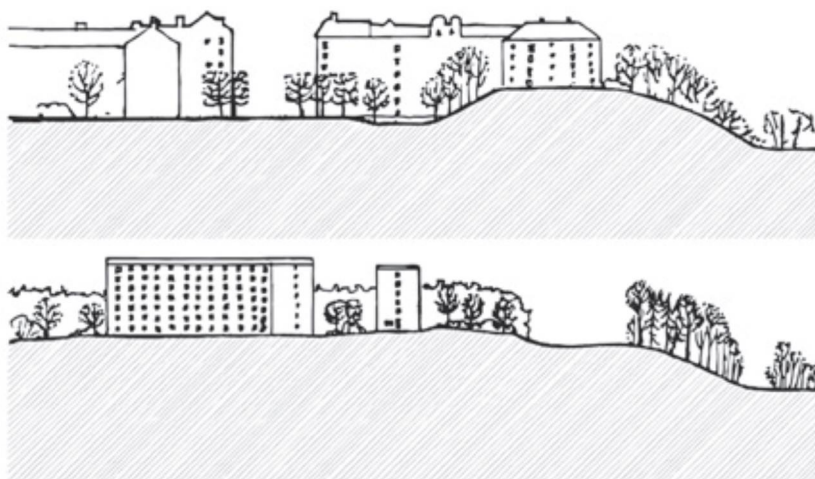
Nedan: Ett tvärsnitt med skalan hoptryckt på längden visar höjd och djup från Blasieholmen till Johanneshov.

Nederst: Ett tvärsnitt från Folkungagatan till Kastellholmen med samma skala i längd och höjd.

Under efterkrigstiden placerades enstaka högre byggnader i varje stadsdel för att annonsera stadsdelscentrum och tunnelbaneplattformar, exempelvis i Västertorp, Hökarängen och Kärntorp. Där utgör symbolbyggnaderna värdefulla orienteringspunkter i landskapet.

Längs Brunkebergsåsens riktning är ett antal höga hus placerade som Wennergren center, Hötorgsskraporna och Kungstornen i City, Skattekrapan och Söder torn vid Medborgarplatsen, Folksamhuset vid Skanstull samt ett högt hus i Mårtensdal vid Skanstullsbron i Södra

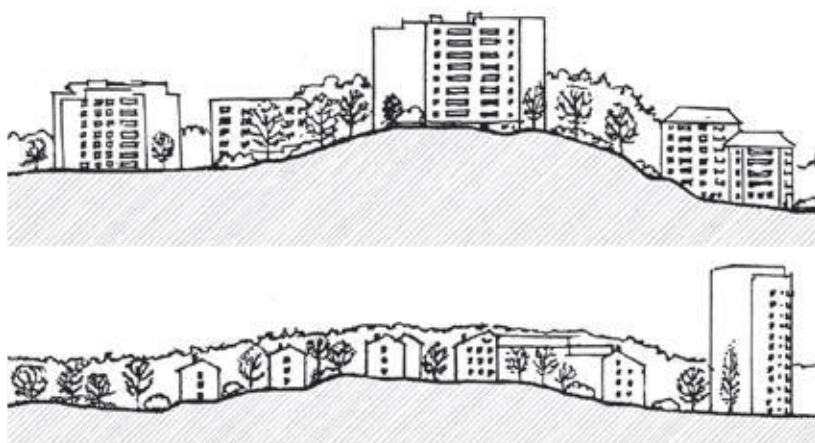

Stockholms bebyggda landskap

Bebyggelse överordnad landskapet

Stenstad, exempel Södermalm. Kvarteretsbebyggelsens taklandskap bildar en sammanhållen siluett med enstaka genom-brott av högre hus

Storskalig stadsdel, exempel Rinkeby. De storskaliga skivhusen bildar en enhetlig takkontur och siluett i stadslandskapet.

Samverkan mellan bebyggelse och landskapet

Stenstadens krans, exempel Reimersholme. Bebyggelsens fria placering gör landskapets siluett avläsbar.

Tunnelbanestad, exempel Vällingby. Bebyggelsens placering är anpassad till terrängen och högre hus bryter igenom siluetten.

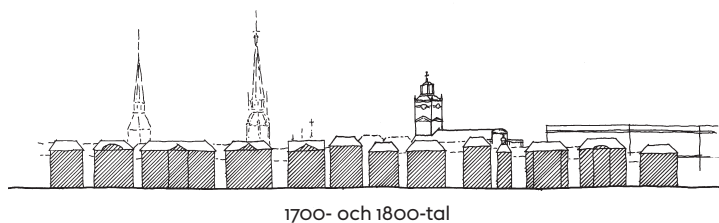
Bebyggelse underordnad landskapet

Smalhusstad, exempel Hammarbyhöjden. Trädens siluett råder i stort sett över bebyggelsens takkonturer.

Trädgårdsstad, exempel Södra Ängby. Placeringen av villorna är anpassad till terrängen och trädtopparna utgör siluetten. På tidigare odlingsmark är bebyggelsen mer synlig.

Siluettskapande bebyggelse

1700-talet: Påbyggnader av befintliga hus efter horisontella ideal.

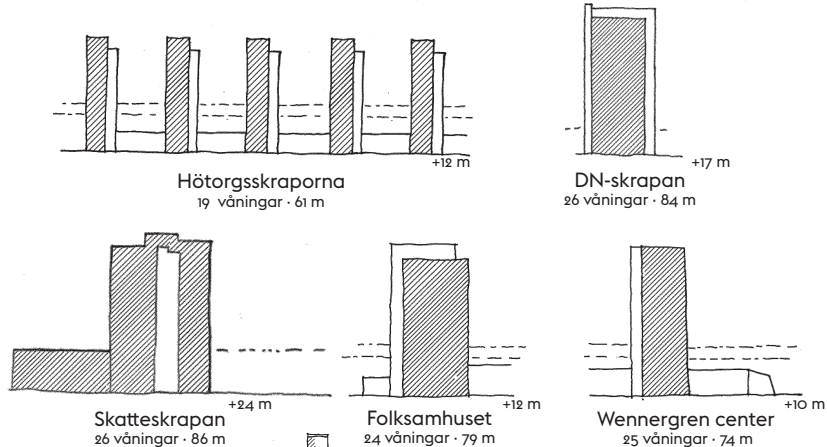
1800-talet: Kvartersstaden med enhetlig hushöjd om cirka fem våningar.

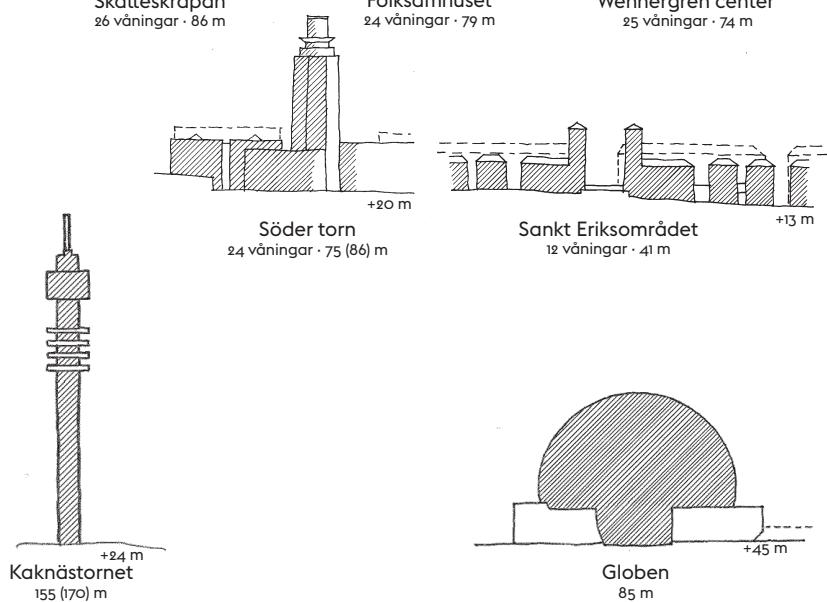
1900-1940-talet: Höga byggnader som accenter i kvartersstadens enhetliga skala.

1950-1970-talet: Modernismens höga byggnader, ofta innehållande kontor.

1970-2000-talet: Höga hus som enstaka accenter i nya bebyggelseområden.

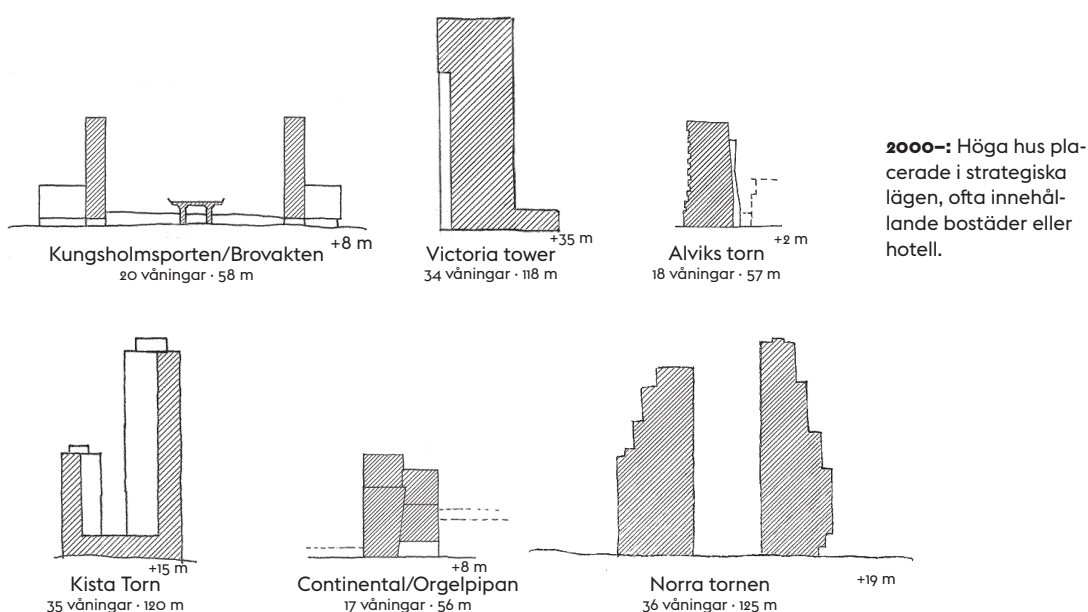
Höga byggnader med en speciell funktion teknisk eller publik, som manifesterar sig i stadsbilden.

Hammarbyhamnen. Raden av resliga byggnader accentuerar åsens sträckning och uttrycker samtidigt både efterkrigstidens modernitet, näringslivets utveckling och det framväxande folkhemmet.

Tillskapade och gestaltade landformationer, byggda av tippmassor och schaktmassor, som Hammarbybacken, Högdalstoppen, Värbergstoppen och Johannelundstoppen, har påverkat stadslandskapet. Det gäller även markanta moderna byggnader som visar sig i siluetten som Globen, Kista science tower, Victoria tower och Tele2 arena.

Skulpturalt formade höga bostadsbyggnader utgör ett nyare inslag från 2010-talet, till exempel Norra tornen vid Torsplan och det höga bostadshuset i Hornsberg. Norra tornen utgör också ett samtida exempel på portmotiv med höga hus placerade vid broar och tullar, som det finns flera exempel på i staden, som vid Sankt Eriksbron, Kungstornen och Brovakten vid Essingeleden i Hornsberg. I det modernistiska City har bebyggelsen successivt höjts genom påbyggnader och genom att en del byggnader har rivits och ersatts med högre. Det är främst en konsekvens av Citys starka dragningskraft och ökad efterfrågan på kontors- och affärsytor samt hotell.

Den kraftiga expansionen av bostäder på 2010-talet har bidragit till att en ny höjdskala präglar delar av stadssiluetten. Nära tullarna och vid vatten nära lägen har höga bostadsbyggnader börjat ta plats vid exempelvis Liljeholmkajen och Alvik. Några av de yttre stadsdelarna har också kompletterats med hög bebyggelse, ofta vid centrum. I Kista har höga kontorshus byggts som manifesterar Kista science city.

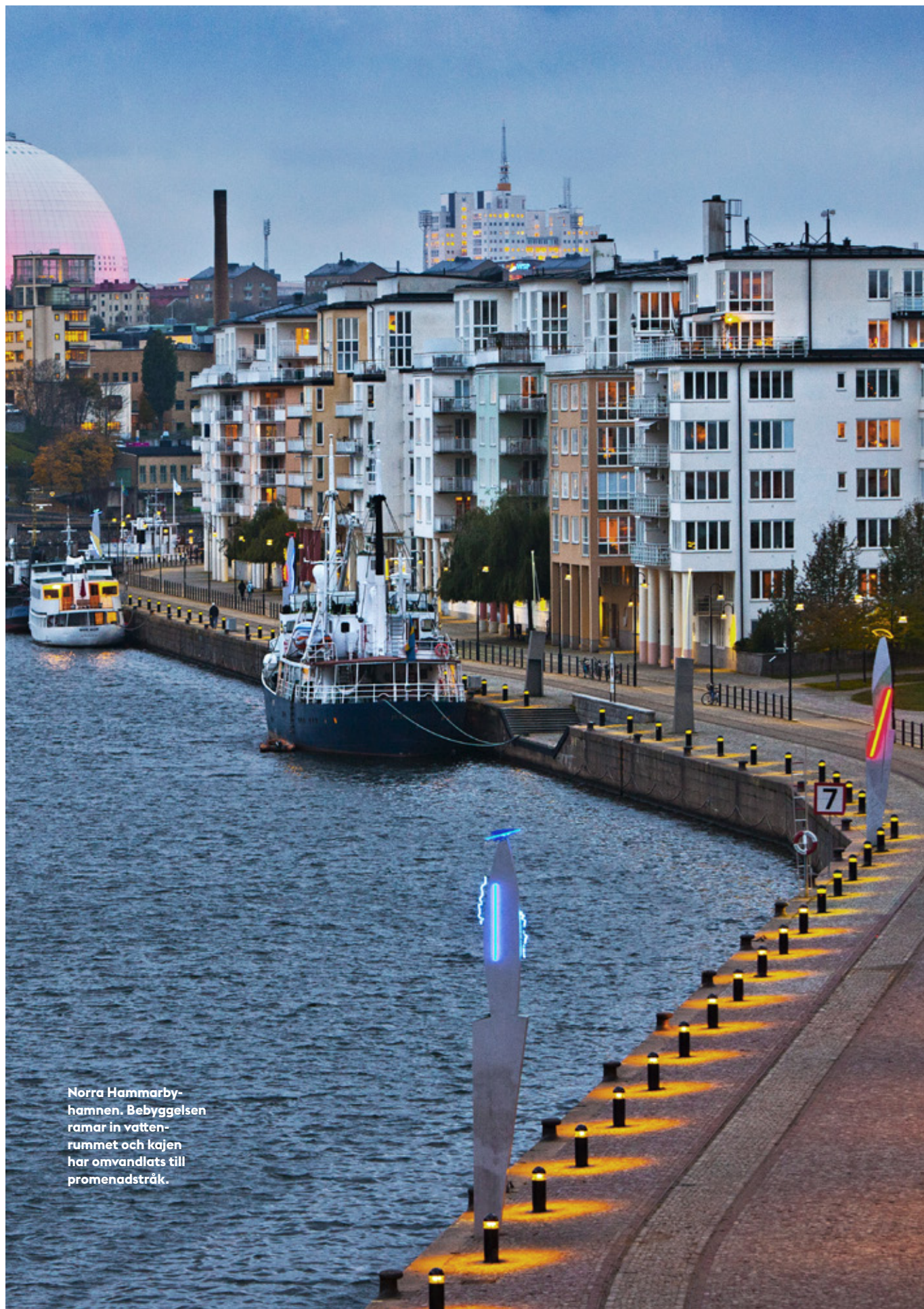

Hornsbergs strand.
Ett högt hus markerar
Moa Martinssons torg
där Lindhagensgatan
mynnar i Ulvsundasjön.

VÄGLEDNINGAR TOPOGRAFI OCH SILUETT

- Ny bebyggelse ska samspela med topografi och siluett och förstärka stadslandskapets karakteristiska formationer.
 - Ny bebyggelse som höjer sig över gängse byggnadshöjder och påverkar siluetten ska gestaltas med beaktande av hur staden påverkas i alla skalor. Särskild omsorg ska ges när det gäller form, färg och material.
 - Höga hus utanför innerstaden kan fungera som berikande landmärken, till exempel vid kollektivtrafiknoder, stadsdelscentrum eller andra betydelsefulla platser.
 - Grupper av höga hus ska vara väl utformade både som individuella byggnader och som gemensam komposition.
-

Norra Hammarbyhamnen. Bebyggelsen ramar in vattenrummet och kajen har omvandlats till promenadstråk.

Vattenrum

I Stockholm finns tre arkipelager samt olika kanaler och sjöar. Tillgången till de olika vattenrummen ger människorna möjligheter till ett rikt stadsliv med sinnliga upplevelser.

Stockholm som sjöfartsstad

Vattnet har varit avgörande för Stockholms placering genom att under långa tider varit den viktigaste förbindelselänken till omvärlden. Maritima byggnader och stenskodda kajer vittnar om Stockholms betydelse som hamnstad. Hamnen har stegvis flyttats från stadens mitt, vid Gamla stan, Skeppsbron och Stadsgården, till mer perifera lägen som Värtahamnen, Frihamnen och Loudden. Stockholms hamn har utvecklats från att på 1800-talet vara landets största importhamn till att mot slutet av 1900-talet enbart ha godshantering i Värtahamnen kvar.

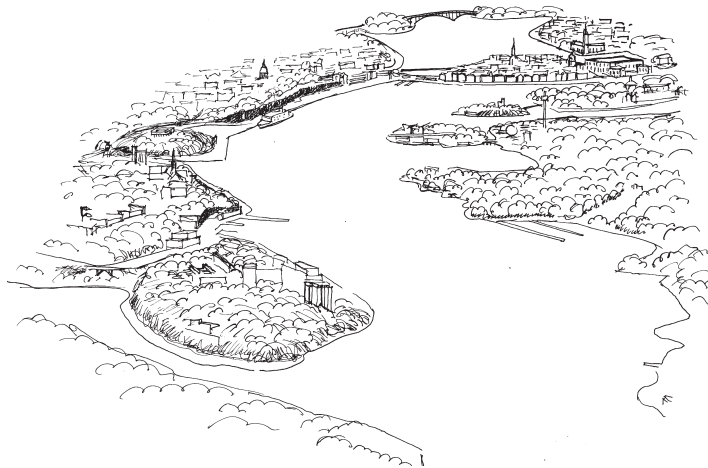
Idag är det passagerartrafiken som sätter sin prägel på Stockholm som hamnstad med skärgårdstrafik, turistbåtar, passagerarfärjor och kryssningsfartyg. I det dagliga livet har båttransporterna däremot begränsad betydelse för stockholmarna, det finns några få lokala färjeförbindelser. Stockholm har många småbåtshamnar för privata fritidsbåtar med tillhörande båtklubbar och ett aktivt båtliv i Mälaren och Saltsjön.

Stadens vattenrum

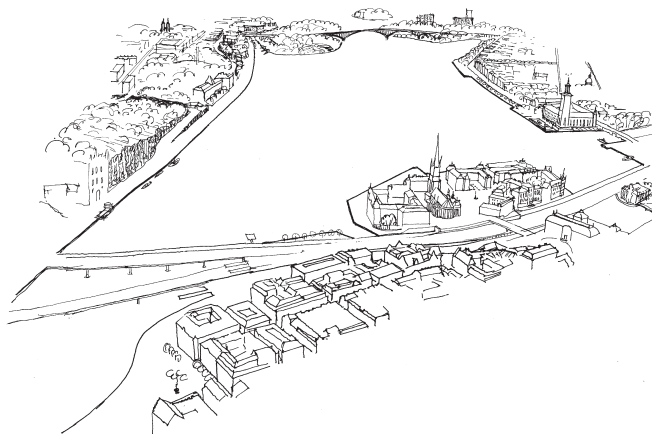
Stockholm ligger omgivet av öppna fjärdar, vikar, öar och smala sund på gränsen mellan Saltsjöns övärld och Mälaren. De öppna vattenspeglarna, som är kantade av natur eller bebyggelse, är ett av Stockholms tydligaste karaktärsdrag. Fjärdarna utgör ett gemensamt, öppet och storskaligt rum i kontrast till den täta staden. Vikarna, sunden och kanalerna är intima vattenrum där grönskan har en framträdande roll. Stockholmsregionen har ett sammanhängande nätverk av parker, naturområden och gröna stråk med de många sjöarna, vattendragen och kustvikarna.

**Stockholms tre
arkipelager**

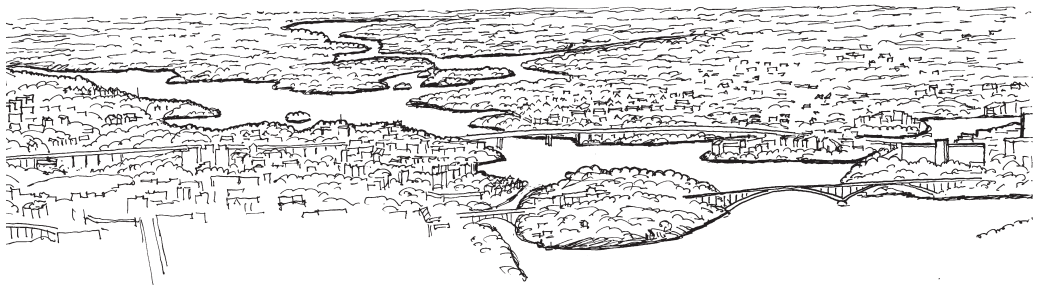
Saltsjöns övärld

Innerstadens
vattenrum

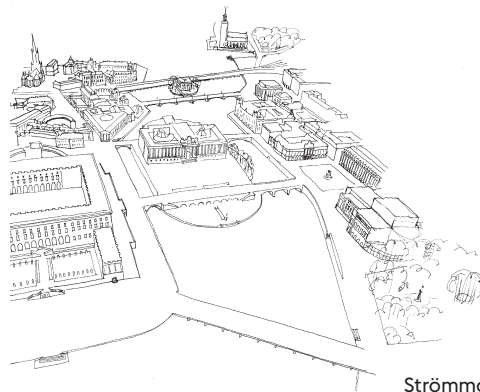
Mälärarkipelagen

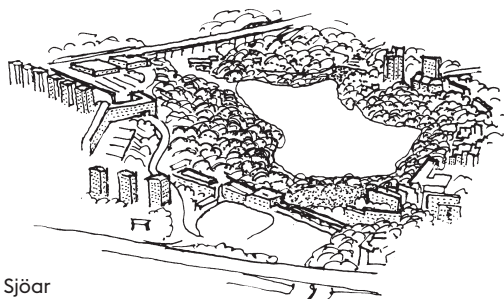
**Stockholms olika typer
av vattenrum**

Kanaler

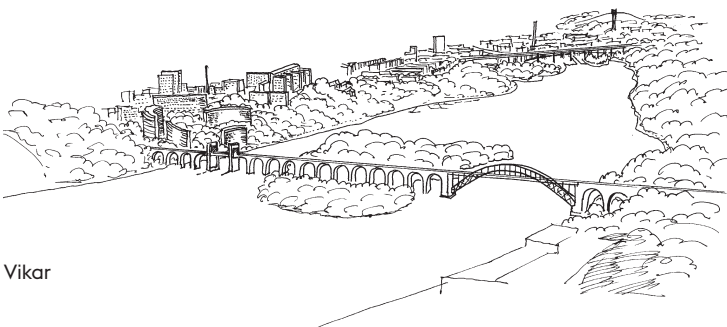
Strömmar

Sjöar

Sund

Vikar

Staden har tre olika arkipelager. Den gröna och lummiga Mälarkipelagen, innerstadens vattenrum med bebyggda kajer samt Saltsjöns övärld som är kargare och mer dramatisk.

Mälarkipelagen sträcker sig västerut långt från stadens gränser och består närmast stadskärnan av stora naturpräglade öar som Kärsön, Kungshatt, Fågelön och Lovön. Mälarstränderna får ofta sin karaktär av knäckeplarna som doppar sina kronor i vattnet.

Innerstadens vattenrum inramas till stor del av bebyggda fronter. Stadsholmarna, Gamla stan och Riddarholmen, utgör kärnan i den centrala arkipelagen som är länken mellan Mälaren och Saltsjön. Riddarfjärden är det största och tydligast avgränsade vattenrummet i innerstaden och omges av tydliga bebyggelsefronter och grönska. Långholmen är helt grön medan Essingeöarna och Reimersholme har tät bebyggelse med grönska mot vattnet. Strömmen är genom öarna och broarna uppdelad i flera vattenrum som Norrström, Nybroviken och Ladugårdsviken.

På Saltsjöns sida finns de grönskande öarna Skeppsholmen, Kastellholmen och Beckholmen. Saltsjöns övärld präglas av de stora förkastningsbranterna som, från Stadsgårdskajens sprängda bergsytor, sträcker sig mot Nacka och Saltsjön. Djurgårdens grönskande stränder står i kontrast till dessa bergsfronter. Saltsjöns övärld är skärgårdslik med kalare berghällar.

Ytterstadens sjöar har olika karaktärer beroende på det omgivande landskapets topografi och vegetation. I Brommalands öppna sprickdalslandskap finns grunda sjöar, rika på vatten- och strandvegetation, som Judarn, Kyrksjön och Lillsjön. I Södertörns mer kuperade terräng är sprickdalarna trängre och sjöarna djupare, som Långsjön och Magelungen. De är kantade av barrskogklädda morän- och bergsbranter, omväxlande med flacka vass-, säl- och albevuxna stränder.

Stränder och kajer

De gröna och lummiga stränderna samt stadens kajer är karakteristiska för Stockholm och viktiga för fritid och rekreation. Stränderna finns både i stadens centrala och yttre delar. Det är möjligt att röra sig längs Stockholms vattenrum – på strandpromenader, kajer, bryggor och stigar. Stränderna varierar från branta förkastningsbranter till långgrunda naturstränder och industrikajer. Stockholms stad har under senare år renoverat och byggt ut nätverket av strandpromenader och anlagt fler badplatser.

I innerstaden dominerar hårdgjorda kajer, men här finns även gröna strandpromenader, badplatser och vattennära parker. Kungsholmen har sammanhängande parkstråk runt stora delar av ön som vidgar sig i Rålambshovsparken och Fredhällsparken. Skeppsholmen, Kastellholmen och Långholmen har fortsatt en grön karaktär och har ända fram i vår tid präglats av verksamheter med anknytning till sjöfarten eller

Stränder och kajer

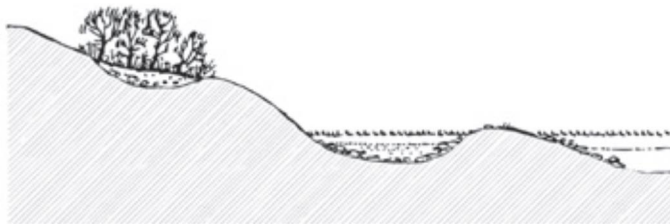
Förkastningsbrant i Mälaren och insjöar
Brant strand, ofta norrsluttning, till exempel Flaten

Långgrund strand i Mälaren och insjöar
Vasstrand, till exempel Ålstensparken

Utfylld mälarstrand
Till exempel Norr Mälarstrand

Saltsjöns klippväggar
Till exempel Djurgårdens och Ladugårdsgårdens stränder

Utfylld saltsjöstrand
Till exempel södra Djurgården

Anlagd kaj Till exempel Stadsgårdskajen

olika institutioner. Utanför stenstaden är det i regel mjuka fronter mot vattenrummen, som Skärholmen-Sätra och Brommalandet. Där ligger bebyggelsen, under sommartid och från sjösidan sett, inbäddad bakom grönska.

Arkitekturen manifesterar sig

Sedan den medeltida stadsmuren revs har Stockholms centrala delar orienterat sig mot vattnet. Vyn från stadens inlopp har varit styrande för byggnadernas placering och utformning. Stenstadens bebyggelse har ofta en påkostad och representativ front, som tydligt förhåller sig till de historiska vattenrummen. Mötet med vattnet varierar. Skeppsbron har tätt stående husgavlar, bebyggelsen vid Strandvägen är sammanhållen och paradgatan Norr Mälarstrand har gröna gårdar och ett parkstråk som öppnar sig mot Riddarfjärden. Kungliga slottet, Riksdagshuset och Stads- huset har placerats med utgångspunkt i upplevelsen från vattnet och bildar en sekvens av landmärken synliga från både Saltsjöns fjärdar och Mälararkipelagen. Offentliga byggnader, som Nationalmuseum, Nordiska museet och Vasamuseet, bidrar också till det centrala vattenrummets monumentala karaktär. De har betydelse för stadsbilden och framträder tydligt från både vattnet och andra platser i staden.

Utanför innerstaden finns exempel på nyare bostadsarkitektur, från 1970-talet och framåt, som vänder sig mot vattnet, exempelvis Ekensberg i Gröndal, Minneberg vid Ulvsundasjön och Norra Djurgårdsstadens kvarter intill Husarviken. När staden byggs allt tätare har, under 2010-talet, ur ett stockholmsperspektiv mycket höga bostadshus byggts i strandnära lägen vid till exempel Hornsberg, Liljeholmskajen och Alvik. Ofta åtskiljs bebyggelsen från vattnet av en smal strandpark, ett promenadstråk eller en gata och kanske en brygga, vilket bidrar till en offentlig karaktär. Vid Hornsbergs strand möter den nya bebyggelsen vattnet med en strandpark och ett uppskattat promenadstråk. I Hammarby sjöstad ligger strandparken som ett promenadstråk i vassen.

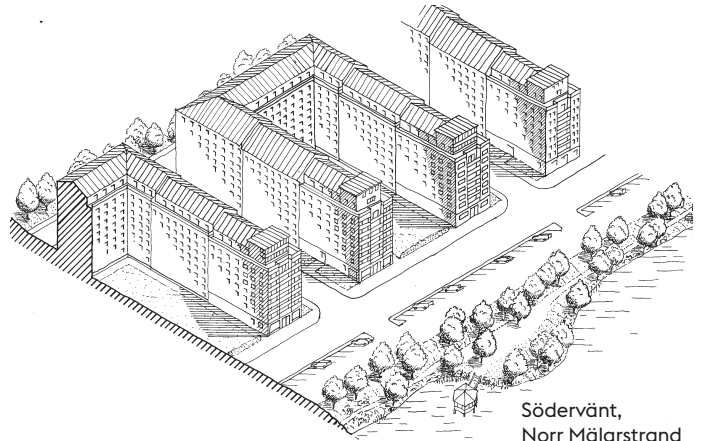
Utblickar mot vattnet

Utblickarna över vattnet spelar stor roll för människors upplevelser av Stockholm. I innerstaden är vattenkontakten ofta närvarande. Genom stenstadens karakteristiska rutnät av gator och kvarter uppstår tydliga siktlinjer ut mot vattenrummen. Särskilt tydligt är det på Kungsholmen mot Norr Mälarstrand och Riddarfjärden och vid gränderna i Gamla stan mot Skeppsbron. Vattnet upplevs också vid Slussen, Östermalm mot Strandvägen och Ladugårdsviken. Topografin bidrar till breda utblickar över vattnet från höjderna i stadslandskapet.

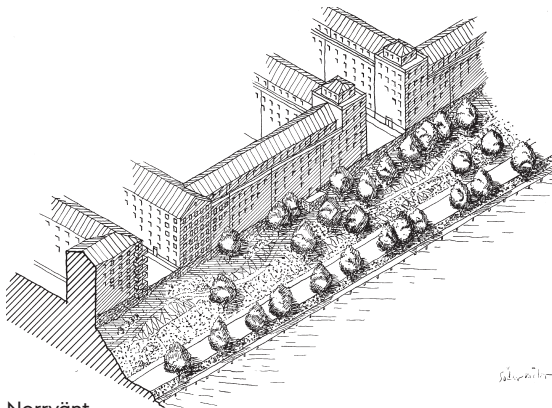
Mälaren syns i fonden av ytterstadens mer slingrande gator, exempelvis i Södra Ängby, Mälarhöjden och Hägersten. Vattnet upplevs även från stadens broar som Västerbron, Tranebergsbron och Skanstullsbron. I

Bebyggelsens fronter mot vattnet

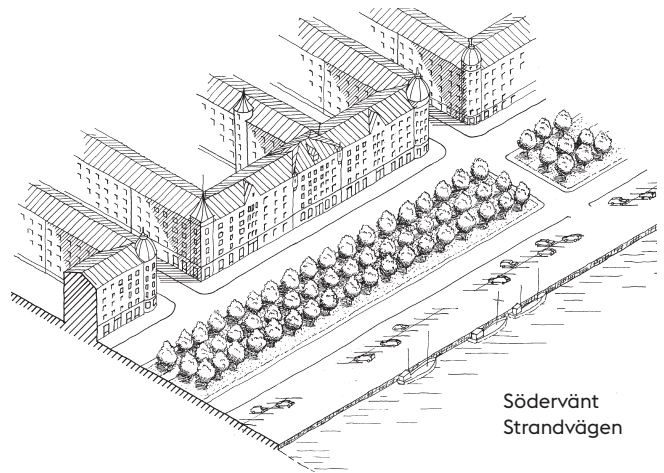
Gestaltningen av fronterna mot vattnet varierar med väderstreck, avstånd till vattnet, öppen eller sluten bebyggelse samt användning av zonen mellan byggnad och vatten.

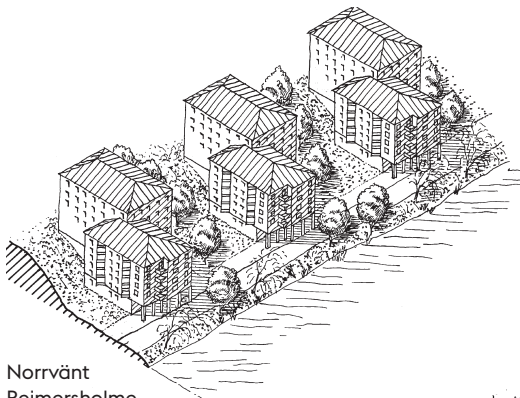
Södervänt,
Norr Mälarstrand

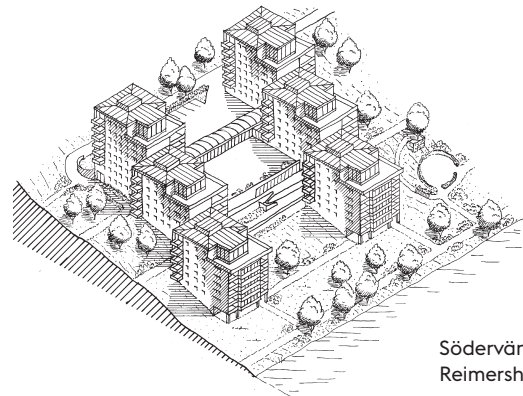
Norrvänt
Söder Mälarstrand

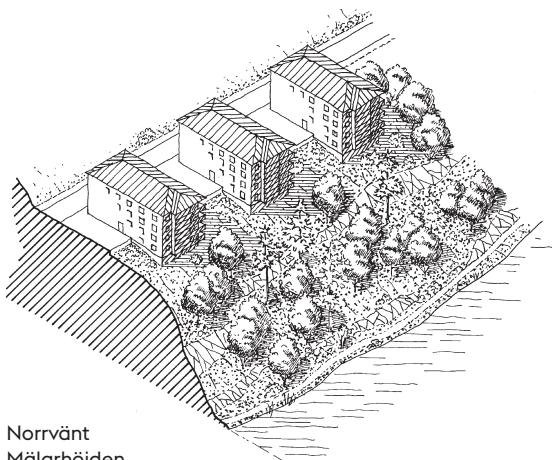
Södervänt
Strandvägen

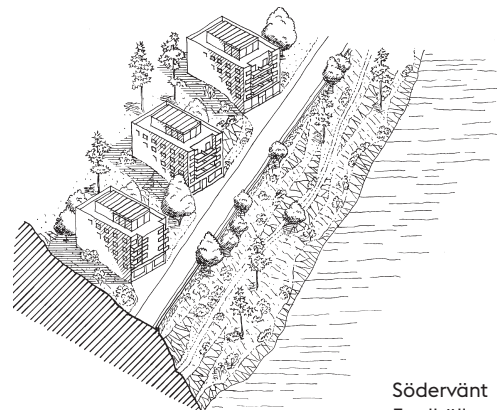
Norrvänt
Reimersholme

Södervänt
Reimersholme

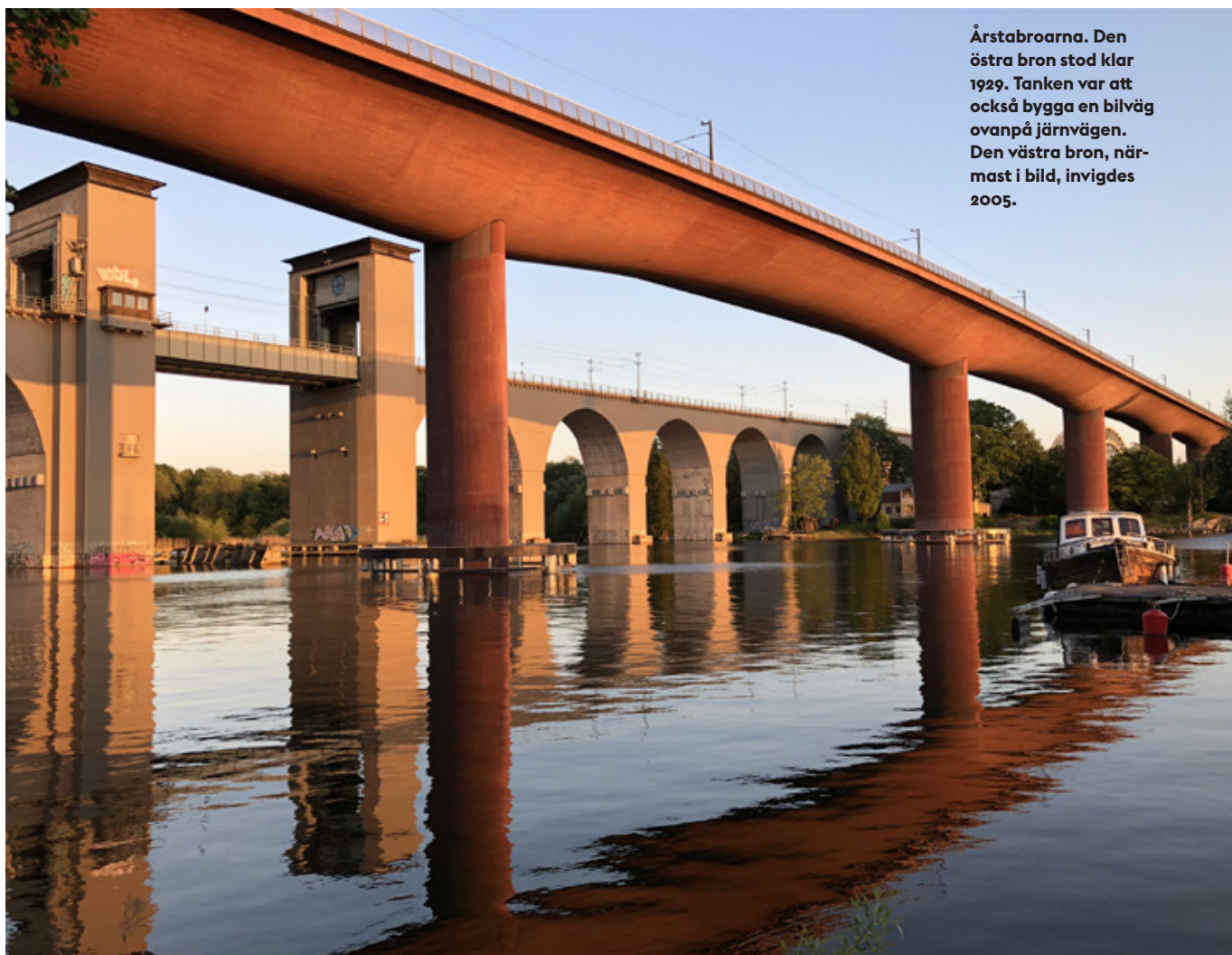
Norrvänt
Mälarhöjden

Södervänt
Fredhäll

Essingebroarna som slingrar sig genom stadslandskapet. I bakgrunden syns även Västerbron.

Årstabroarna. Den östra bron stod klar 1929. Tanken var att också bygga en bilväg ovanpå järnvägen. Den västra bron, närmast i bild, invigdes 2005.

vardagslivets pendling erbjuder storslagna utblickar över staden och vattenet från promenaden, cykeln, bussen, tunnelbanan, spårvägen eller bilen.

Stadens broar

Broar länkar samman stadens delar och understryker och förtydligar vattenrum, öar och nivåskillnader i landskapet. Broar kan visuellt innesluta vattenrum och bilda portiker in till ett nytt vattenrum. Det finns en rad typer av broar i Stockholm från olika tider i stadens historia. Gestaltningen av broarna i staden har oftast skett med höga konstnärliga ambitioner.

Stadens många öar medförde tidigt att träbroar byggdes över strömmar och vatten. Tillsammans med kajer och slussar var de en viktig offentlig byggnadsuppgift. På 1700-talet kom konstfullt utformade valvbroar i sten att bli ett av de viktiga elementen i stadsrummet, som Norrbro. Gjutjärns- och ståltekniker medförde att broar på 1800-talet kunde bli smäckra, som Vasabron och Skeppsholmsbron. Runt 1930 byggdes Årstabrons betongakvedukt och Tranebergsbrons och Västerbrons broar med valv i betong respektive stål.

Motorvägsbroarna och viadukterna från 1960-talet präglades av bilsamhället. De var storskaliga och placerades ofta på pelare ovanför stadslandskapet. Ibland var de skulpturala till sin utformning och ibland var de renodlat rationellt utformade med begränsad hänsyn till stadslandskapets kvaliteter. Essingebroarna och Centralbron tillkom vid denna tid. Alviksbron invigdes 1998 för spårväg och gång- och cykeltrafik och har gestaltats för att vara så genomskinlig som möjligt och samspela med Tranebergsbron. Den nya västra Årstabron löper parallellt med och är gestaltungs- mässigt samkomponerad med den gamla Årstabron. Den invigdes 2005 och passerar över ögruppen Årsta holmar och innehåller, utöver järnvägs- spår, även en gång- och cykelväg.

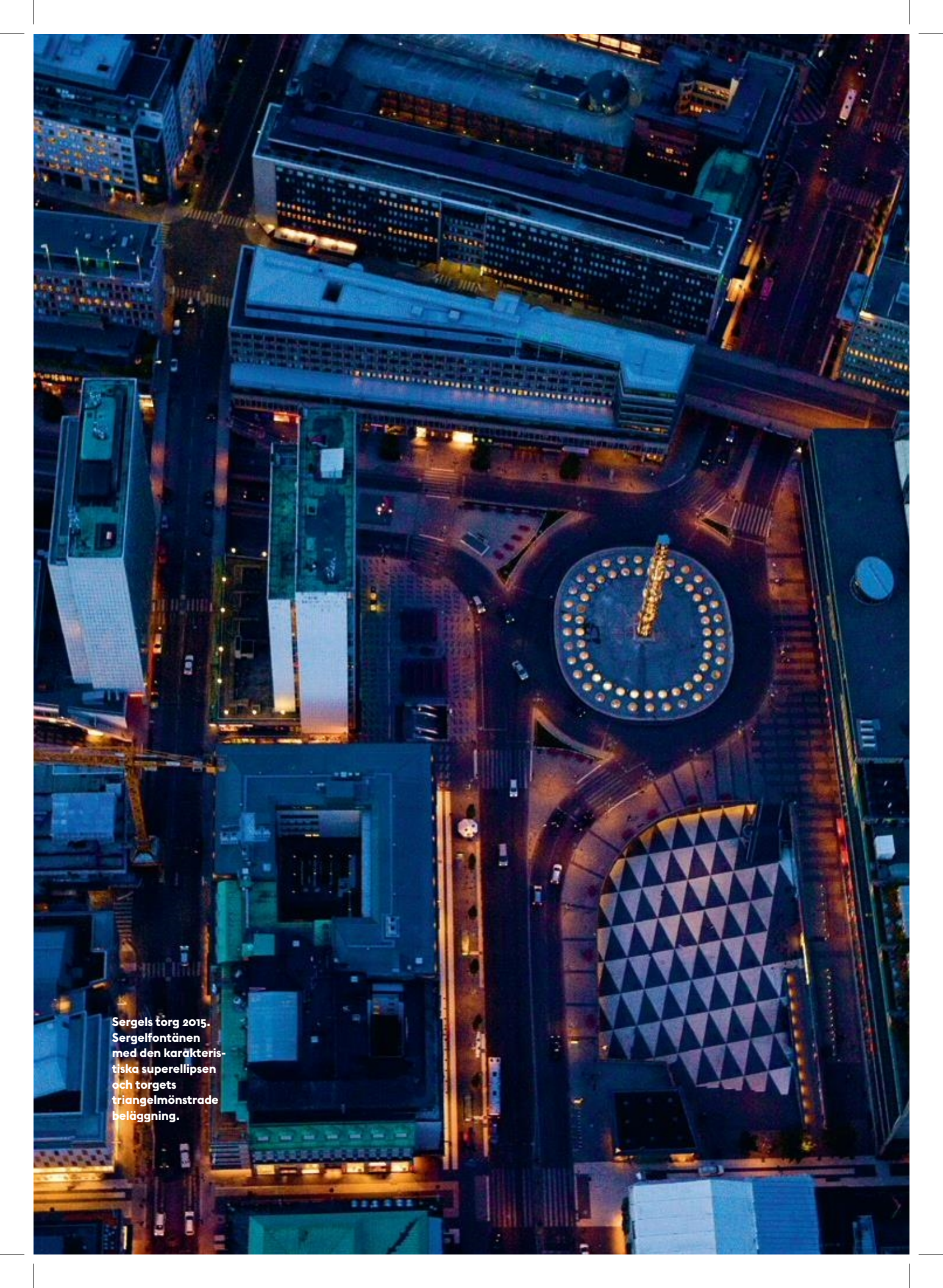
Flera små broar har tillkommit under 2010-talet som kopplar samman staden för promenad och cykling, till exempel i Hammarby sjöstad, Husarviken och Ursvik. En gång- och cykelbro ska byggas över Djurgårdsbrunnskanalen där det historiskt sett har funnits andra broar.

Karlbergskanalen
och Sankt Eriksbrons
södra fäste, markerat
av Sportpalatset och
Sankt Erikspalatset.

VÄGLEDNINGAR VATTENRUM

- Sjöfartsanknutna miljöer bör utvecklas så att det maritima kulturarvet blir fortsatt avläsbart.
 - Öppna vattenrum som är kantade av naturmark, park, kajer och bebyggelse ska tillvaratas.
 - Stränder och kajer samt platser mellan bebyggelse och vattenrum med offentliga karaktärer ska gestaltas för att berika stadslivet.
 - Ny bebyggelse i stadens front mot inloppen från Mälaren och Saltsjön bör utformas med stöd av stadslandskapets natur- och kulturvärden. De representativa byggnadernas skala, exponering och gestaltning ska tillvaratas.
 - Utblickar och siktlinjer mot vattnet ska beaktas både i ny bebyggelse och när förändringar görs inom befintlig bebyggelsestruktur.
 - Broar bör utformas så att det fria intrycket av vattenytorna framträder. Befintliga broar med ett värde för stadsbilden ska beaktas.
-

Sergels torg 2015.
Sergelfontänen
med den karaktäris-
tiska superellipsen
och torgets
triangelmönstrade
beläggning.

Gator och torg

I Stockholms stadslandskap finns en mångfald av gator, torg och platser från olika tidsperioder och med varierande funktion och gestaltning. Nätet av trafikleder präglar också stadslandskapet.

Stadens offentliga rum

Stockholm har en variation av väl gestaltade gator, torg, parker och stråk från olika tidsperioder och med olika arkitektoniska uttryck. Tillsammans med stadens parker och gröna stråk utgör gatorna, torgen och platserna offentliga rum som binder samman stadens olika delar. Det offentliga rummet utgör en arena för möten mellan människor, utbyte av idéer, kultur, varor och tjänster och möjliggör transporter mellan olika platser. Det offentliga rummet används även för politiska manifestationer, kultur och idrott.

När staden växer och blir tätare tillkommer nya gator, torg, platser, stråk och parker. Det offentliga rummets innehåll utvecklas också löpande med nya stadskvaliteter som stödjer ett levande stadsliv och bidrar till att binda samman staden. I den växande staden behövs till exempel fler mötesplatser och en utökad kollektivtrafik.

Stockholms gator och vägar

Stockholms stadsplanemönster präglas av gator och platser samt av topografi, kvarterens form och bebyggelsens höjd. Stockholms stad har historiskt sett ansvarat för gatan som offentligt rum och styrt utformningen genom tomtindelning. Äldre byggnadsordningar har reglerat husens placering och gestaltning mot gator och platser. Stadens gator har utformats utifrån sin tids transportmedel och regleringar, till exempel för angöring och brandskydd. De har också gestaltats utifrån varierande stadsbyggnadsideal och internationella influenser vilket har bidragit till en mångfald av gaturum. Historiskt sett har gatorna byggts om allteftersom färdmedel förändrats, från att ha varit anpassade till hästdragna fordon till

motorfordon, spårvagnar och cyklar. Stadens historia vittnar även om tidsperioder med omfattande rivningar av bebyggelse för att skapa en ny gatustruktur.

Medeltidsgatorna följer terrängens form och har därför ofta krökta gaturum. De gavs en bredd på cirka fem meter med plats för mötande till fots och med kärror. Byggreglerna under medeltiden var främst praktiska och inte estetiska. I Gamla stan styrdes gatunätets utveckling av förhållandet till stadsmuren. När stadsmuren miste sin försvarsroll växte successivt den nya gatustrukturen i anslutning till Österlånggatan och Västerlånggatan med täta gränder som leder ner till vattnet.

1600- och 1700-talens gator utgörs av gatunätet på malmarna med strikta rutnätsplaner. Stadsplaneringen speglar stormaktstidens ideal att skapa ordning och reda. Den syftade till representativitet, ökad framkomlighet, minskad risk för eldsvådor och att ge plats för nya bostäder och byggnader i den växande staden. Den innebar också omfattande rivningar av bebyggelse på Södermalm och Norrmalm till förmån för nya gator och stenhus. Exempel är Drottninggatan och Götgatan.

1800-talsgatorna ingår i en vidareutveckling av stormaktstidens rutnätsplan. Lindhagenplanen från 1866 innehöll en differentiering mellan gator och platser av olika dignitet, som ringgator, diagonaler, breda trädplanterade esplanader och boulevarder och stjärnplatser. Viktiga gator har ofta utblickar mot naturlandskapets parker eller vattenrum. Exempel är Karlavägen, Strandvägen, Valhallavägen samt Norr Mälarstrand.

1910- och 1920-talens gator har anpassats till terrängen och rikliga planteringar mot gårdarna både i innerstaden och i närförorterna. De större infartsvägarna till staden utformades som planterade och väl gestaltade gaturum som tillgodosåg dåtidens trafik. 1930-talets gator har en friare rumslig karaktär i enlighet med funktionalismens stadsbyggnadsideal om hus i park, ofta med husgavlar mot gatan. Ett exempel är Abrahamsbergsvägen. 1940- och 1950-talens gator präglades av både mindre och större gaturum, ofta med en stark rumslighet och sparad naturmark intill. Exempel finns i Hammarbyhöjden och Södra Ängby. Däremot har trafiklederna från den tiden inte samma omsorg om den rumsliga utformningen. Exempel är Klarastrandsleden och Söderleden.

1960- och 1970-talsgatorna präglas av ett skifte i stadsbyggandet som hörde ihop med den ökade bilismen. Större vägar skiljdes ut som självständiga element med olika nivåer för gående, cyklande och bilister. Rumsligheten kring gatorna i bostadsområdena förstärktes genom gestaltade slänter med korsande broar och naturlika planteringar. Det ökade antalet trafikleder som Essingeleden kom däremot att bilda starka barriäreffekter i stadslandskapet. I City innebar trafiksaneringen omfattande rivningar av bebyggelse.

Under 1980- och 1990-talen återkom kvartersstaden som ideal vilket bland annat innebar en återgång till att bygga gator med ambitionen att skapa väl utformade offentliga rum. På framför allt mindre och medelstora gator integrerades trafikslagen igen och rumskapande planteringar i form av alléer har anlagts. Exempel finns vid Södra station och i Hammarby sjöstad.

Under 2000-talet har kraven på framkomlighet för olika trafikslag ökat i och med stadens starka tillväxt. Ringledstanken av motorleder, som väcktes redan på 1930-talet och påbörjades med Essingeleden på 1960-talet, har förstärkts. Södra länken har byggts, Norra länken har kompletterats och Förbifart Stockholm byggs och beräknas klar 2026. Under 2000-talet har även utbyggnaden av gång- och cykeltrafiken samt kollektivtrafiken ökat i hela staden. Cykelbanor har tagit plats från bilarna. Gångbanor har breddats för att också ge utrymme för vistelse. Nya krav på klimatanpassning och ekosystemtjänster påverkar trafikplaneringen och gestaltningen av gaturummen. Genom medveten utformning tar till exempel gatuplanteringar med träd och markvegetation hand om ökade regnmängder och biologisk mångfald samtidigt som de bidrar till trivsel och dämpar buller.

Den omfattande omvandlingen av delar av ytterstaden under 2010-talet gör att nätverket av offentliga rum för att knyta samman stadsdelar förstärks och förnyas. Trafikleder överdäckas i vissa fall och i nya stadsutvecklingsområden tillkommer stadsgator med en medveten rumslig gestaltning. Exempel finns i Norra Djurgårdsstaden och vid Årstastråket. Stadens gator används alltmer som temporära mötesplatser för till exempel löptävlingar, marknader och sommargånggator.

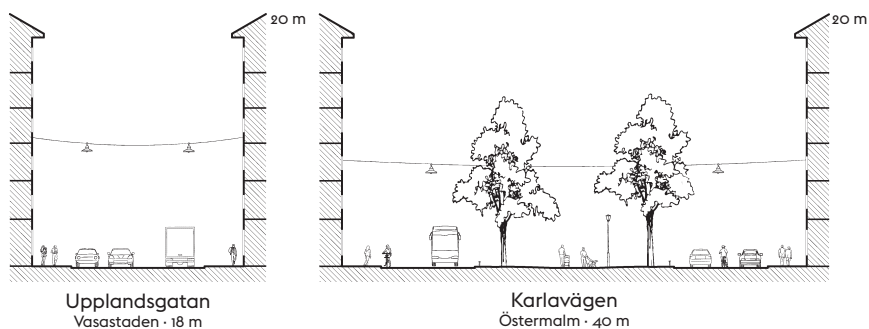
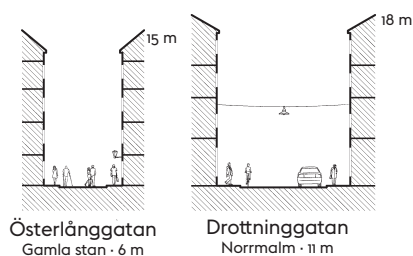
Stockholms torg och platser

Karaktären på Stockholms torg och platser har sin utgångspunkt i den tid och den ursprungliga funktion de byggdes för, men är också präglade av de förändringar som har skett under historien. Torgen har en särskild betydelse för stadslivet i och med att de används som marknadsplatser, för ceremonier, vardagliga möten och för offentliga händelser. Gestaltningen av Stockholms torg berättar om ideal och ambitioner i stadsbyggandet men också om stadens olika perioder av tillväxt och stagnation.

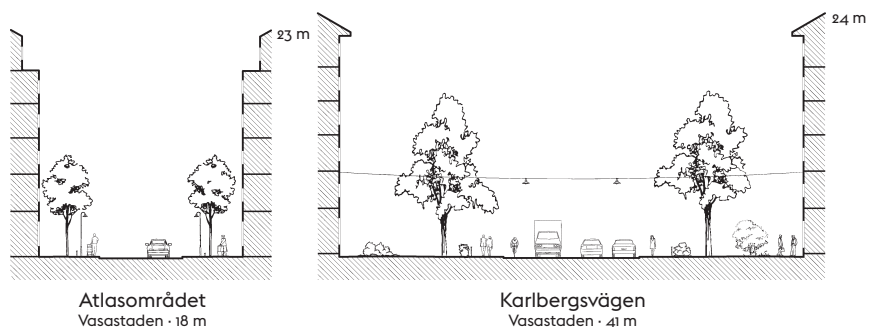
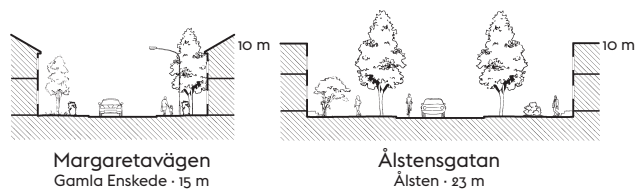
Stockholms torg kan kategoriseras utifrån sina funktioner. Östermalms-torg och Hötorget är exempel på äldre och större torg vars funktion varit och är salutorg, platser för handel. Från stadens äldre stadsbyggnadshistoria finns även representationstorgen Gustav Adolfs torg, Mynttorget och Slottsbacken. Det är platser som ofta är väl utformade och omgivna av påkostade offentliga byggnader. Andra platser har skapats i mötet mellan olika gator och riktningar i rutnätets staden som noder i planmönstret. Exempel är Odenplan och Karlaplan.

Gatu- och vägrum

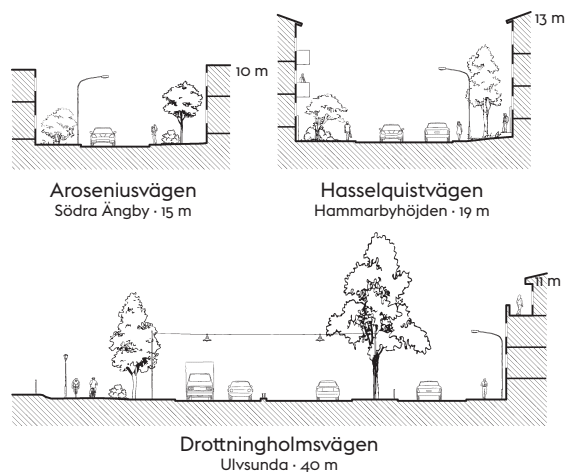
1500–1910

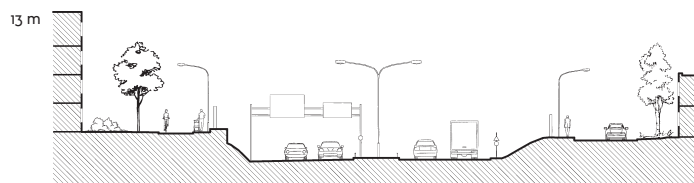
1910–1920-tal

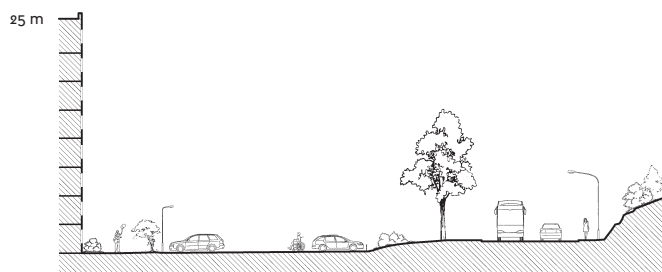
1930–1950-tal

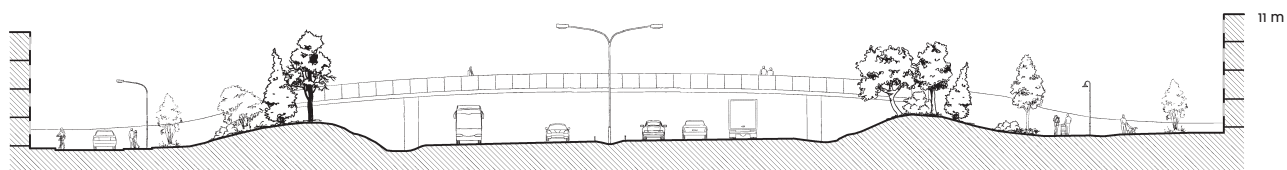
1960–1990-tal

Huddingevägen
Örby · 52 m

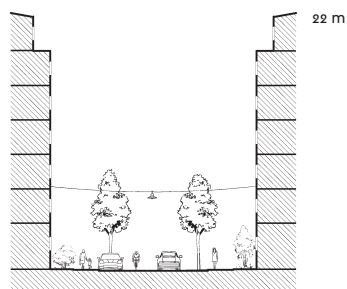
Ålgrytevägen
Bredäng · 46 m

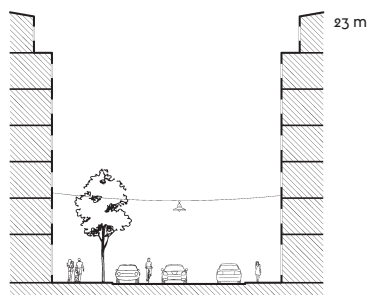
Hjulstastråket
Tensta · 105 m

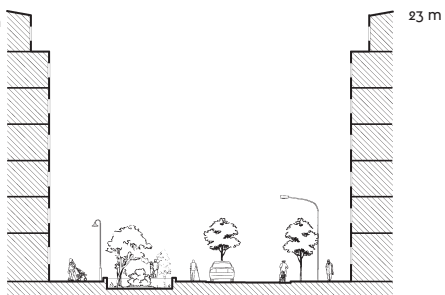
Svartviksslingan
Traneberg · 26 m

Trälgränd
Södermalm · 18 m

Franzégatan
Stadshagen · 19 m

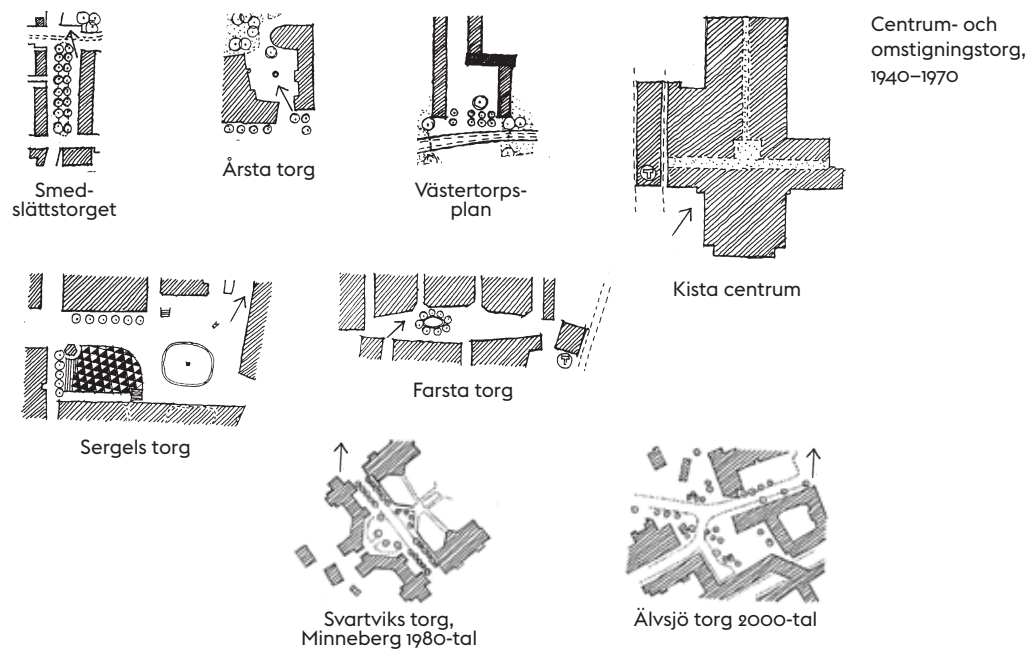
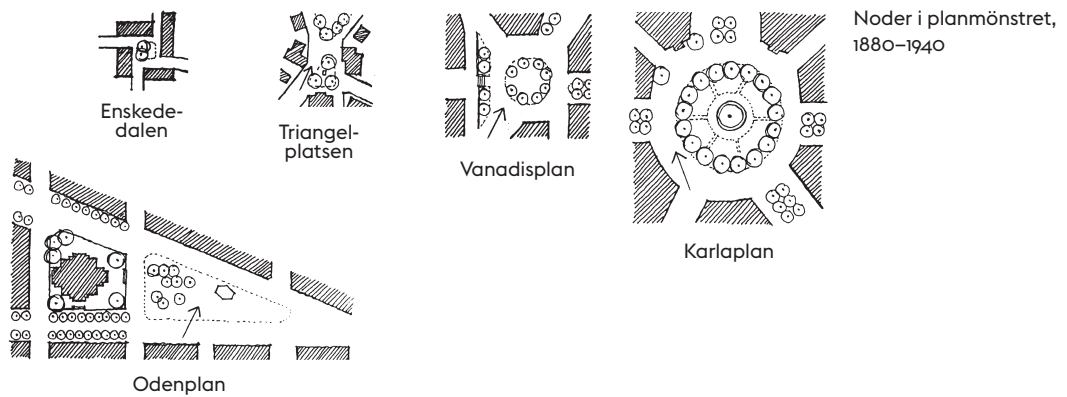
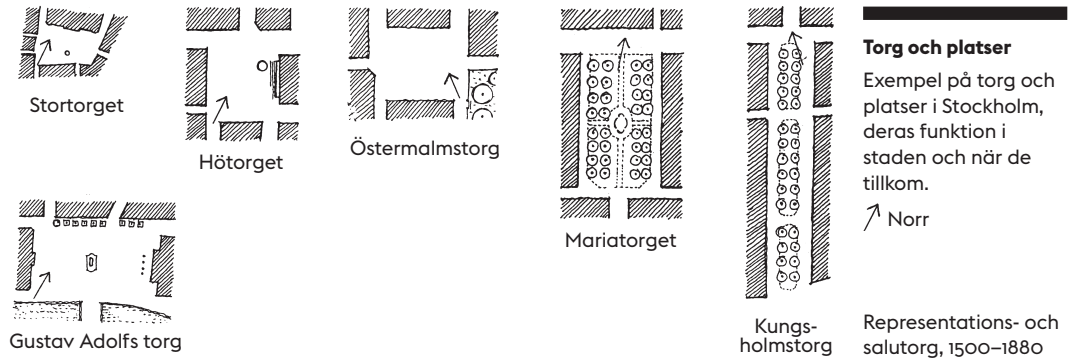
Jaktgatan
Hjorthagen · 25 m

2000–2010-tal

Under efterkrigsperioden planerades centrumtorgen i ytterstaden. De har både kommersiell och offentlig service för de omgivande stadsdelarna. Typiska är centrumtorgen i tunnelbanestadens stadsbyggnadskaraktär. Flera av dessa torg har senare utvecklats till inomhuscentrum, till exempel i Skärholmen. Omstigningstorg från senare tidsperioder, till exempel Alvik och Gullmarsplan, har präglats av att vara knutpunkter för kollektivtrafikresenärer med omstigning mellan olika trafikslag. Utformningen dominerades ofta av dessa funktioner på bekostnad av de samlade ytorna.

Några av dessa torg har under 2000-talet utvecklats eller är under omvandling till platser där vistelseytor, handel och tillfälliga aktiviteter får ett större utrymme. Torg från 2000-talet utmärks ofta av att vara en kombination av omstigningstorg och mötesplats. Ombyggnaden av Odenplan samt Liljeholmstorget är sådana exempel.

I nya stadsutvecklingsområden är torgen ofta utformade som mötesplatser med kopplingar till omgivande stråk och parker, till exempel Storängstorget i Norra Djurgårdsstaden. I 2000-talets stadsplanering betonas betydelsen av öppna bottenvåningar i både ny och äldre bebyggelse för att främja stadslivet och ökad trygghet. Utvecklingen av Brunkebergstorg i City är ett exempel på det.

GATOR OCH TORG

Överst till vänster:
Sveriges första
gågata i Hökar-
ängen.

Överst till höger:
Stortorget i Gamla
stan.

Höger: Årsta torg.

Nedan till vänster:
Hötorget med
konserthuset i bak-
grunden.

Nedan till höger:
Storängstorget i
Norra Djurgårds-
staden.

Skärholmstorget

Drottninggatan, ett av Stockholms centrala kommersiella stråk. Gatans sträckning och bredd är den samma som när den anlades i mitten 1600-talet.

VÄGLEDNINGAR GATOR OCH TORG

- Gator och torg ska utvecklas för att stödja platsens identitet och med flexibilitet för att möta framtida användning.
 - Gator och torg ska utformas för att vara inbjudande och välfungerande som mötesplatser. Beakta bebyggelsens placering och förhållande till gator, skala, väderstreck och siktlinjer.
 - Gator och torg bör uppmuntra till vistelse och aktivitet över hela året. Ta hänsyn till mikroklimat och skapa väderskyddade platser. Använd färgsättning, belysning och vegetation för ökad trygghet och trivsel.
 - Nya byggnader ska berika stadens rum i ögonhöjd genom upplevelserika bottenvåningar mot gator och torg.
-

Parker och naturområden

Närheten till naturen, till sjöar, skogar och odlingslandskap, är en värdefull Stockholmskvalitet. Parkerna och naturområdena är viktiga för samvaro och rekreation och utgör en del av stadens offentliga rum och kulturlandskap.

En grön storstad

Stockholm har en påtagligt grön karaktär. Parkerna, naturen och de lummiga stränderna har stor betydelse för Stockholms identitet, skönhet och attraktionskraft. Stadens grönska är del av en större regional grönstruktur och består även av gårdsgrönska, gatuträd, gröna tak, med mera. Grönskan bidrar med möjligheter till rekreation, ökad folkhälsa och ekologisk mångfald.

Grunden för Stockholms gröna karaktär är den varierade naturen kring Mälaren och Saltsjön. Naturlandskapets förutsättningar och människans brukande sätter fortfarande sin prägel på stadens parker genom hällmarker, ekbackar och öppna dalstråk. De ursprungliga landskapsformerna är ofta avläsbara och områden med vegetation finns kvar i bebyggelsen och i parkerna. Det kan vara lövträd i de södervända sluttningarna, tallskog på höjderna, granskogspartier i de flacka moränslänterna och al- och videbryn vid naturstränderna.

Högre bergspartier – med hällmarkstallskog och norrvända sluttningar med växtlighet av gran, tall och björk – är ofta obebyggda. Likaså har de bördiga sprickdalarna i många stadsdelar hållits fria från bebyggelse. Där finns grönska mellan hus och uppstickande bergknallar, vilket ger en naturanpassad struktur och rumslighet.

Natur- och kulturlandskap i parker och stråk

Stockholms naturgivna förutsättningar har satt sin prägel på parker och parkstråk sedan Lindhagenplanen delvis genomfördes på 1880-talet. Staden hade tidigare bara ett fåtal parker och saknade i stort sett trädplanterade gator. Visionen var att väva samman det byggda med grönskan.

Gator ledde fram till parker och staden fick sina bergsparker. Den stockholmspecifika parkplaneringen har sedan fortsatt.

Under 1940-talet utvecklades idéer om ett parknätssystem genom den så kallade Stockholmskolans ideal att integrera natur-, kultur- och parkfunktioner med varandra. Stadsträdgårdsmästare Holger Blom var tillsammans med landskapsarkitekt Erik Glemme drivande och de sociala idéerna fick uppmärksamhet internationellt. Under efterkrigstiden kom många parker och parkstråk att präglas av landskapet som inspirationskälla. Sjövikar, björkdungar, hagmarker, hällar och bryn har därför bevarats eller återskapats i stiliserad form. Natur- och kulturlandskapet förädlades med stigar, bänkar och lekytor för att kunna användas som offentligt rum för samvaro, lek, motion, kultur och rekreation. Parksystemet binder också ihop innerstadens och ytterstadens stadsdelar.

Ibland har de naturliga höjderna blivit utgångspunkt för parkanläggningar. I andra fall har mark kommit till genom utdikningar och utfyllnader och

Grönstruktur Kartan visar parkernas och naturområdenas utbredning och spridning i stadslandskapet.

- Skog
- Öppen mark och park
- Nationalstadspark

naturlika miljöer har anlagts. Även nya parker tar ofta sin utgångspunkt i skogsmiljön eller naturstranden.

Innerstadens parker och promenader

Grönskan träder fram i staden; den syns från vattnet, stränderna och broarna och den sätter sin prägel på många platser. Berg och sparsamt bebyggda höjder bildar genom sin exponering över fjärdar och stadsrum en grön inramning till bebyggelsen. Innerstadens lummiga öar och holmar ger karaktär åt Stockholms centrala vattenrum, tillsammans med knäckeplansplanterade stränder samt strandnära parker och koloniområden.

Innerstadens parker ligger ofta i fonden av stråk eller i anslutning till viktiga gator. De är generellt inordnade i rutnätsstrukturen och ligger som utspärade öar omgivna av gator. Det ger dem en tydligt offentlig karaktär, de är lätta att hitta, öppna och inbjudande.

Kungsträdgården och Humlegården har funnits sedan 1400-talet och är Stockholm äldsta offentliga parker. Kungsträdgården öppnades för borgerskapet vid mitten av 1700-talet och för allmänheten år 1797. Humlegården öppnades för allmänheten år 1896. Den första parken i Stockholm som anlades med offentliga medel var Strömparterren som öppnades år 1830. Berzelii park öppnades år 1852.

De gröna esplanadernas storslagna parkstråk med en historia från 1880-talet som Karlavägen, Valhallavägen och Narvavägen är viktiga för orienteringen och för stadens gröna karaktär. Berg som tidigare varit svåra att bebygga blev naturliga bergsparker som Tegnérslunden, Vanadislunden och Kronobergsparken. Bebyggda berg blev lummiga stadsmiljöer som Röda bergen, Lärkstaden och Blecktornsområdet med förgårdsmark, parker, grönskande bostadsgårdar och bevarad naturmark.

Stadens kajer, som vid Söder Mälarstrand och Strandvägen, har kontinuerligt utvecklats från 1940-talet och framåt. Nya vattennära parker och stråk har tillkommit och befintliga har utvecklats på 2000-talet, till exempel Hornsbergs strand på Kungsholmen och Vassparken i Hammarby sjöstad.

År 1995 utsågs området Ulriksdal-Haga-Brunnsviken-Djurgården till världens första nationalstadspark, belägen inom Stockholms stad, Solna stad och Lidingö stad. Grunden till parken är Djurgårdsmarken som sedan senmedeltiden varit kunglig mark. Områdets karaktär av historiska landskap ligger till grund för lagskyddet i miljöbalken. Nationalstadsparken omfattar förutom Ulriksdal, Haga, Brunnsviken, norra och södra Djurgården, även Skeppsholmen och Kastellholmen samt Fjäderholmarna i Lidingö. I Norra Djurgårdsstaden möts idag nationalstadsparken av nya parkstråk som förbinder södra och norra Djurgården med varandra.

Innerstadens parker och grönområden:

Vänster: Kungsholmens strandpromenad.

Nedan till vänster: Dagvattenhantering i Norra Djurgårdsstaden.

Nedan: Observatorielunden.

Nederst till vänster: Vasaparken.

Nederst till höger: Kungsträdgården.

Ytterstadens parker och grönområden

Ovan till vänster:
Mälarhöjdsbadet.

Ovan till höger:
Magelungens
strandpromenad i
Farsta.

Till höger: Band-
ängen.

Nedan till vänster:
Tensta Parkour.

Nedan till höger:
Perenniparken i
Skärholmen.

Ytterstadens parker, stråk och naturområden

I ytterstaden präglar grönskan stadslandskapet genom att den håller samman bebyggelsen och kopplar ihop stadsdelar. I och mellan ytterstadens stadsdelar finns ett nät av parker, parkstråk, gröna kullar, skog, naturstränder, bostadsgårdar och grön förgårdsmark. Under senare år har ytterstadens parker och parkstråk utvecklats för att bidra till ökad trygghet och sociala mötesplatser. Vårbergsparken är ett exempel, ett annat är Nydalsparken i Tensta. Stockholm har också många lekparkar gestaltade med höga konstnärliga och pedagogiska ambitioner till exempel Lugnet i Västertorp och Fruktleksparken vid Liljeholmen.

Bostadskvarteren från 1930-, 1940- och 1950-talen är ofta öppna och anpassade till terrängens form. I många fall är bebyggelsen sammanvävd med grönskan och gränsen mellan privat och offentligt är inte så tydligt markerad. Parker och större naturområden har ofta informella ingångar som är kända för närboende, men det saknas ibland tydliga entréer som kan nås av alla.

Stadsdelar från 1960- och 1970-talen innehåller ofta helt bilfria miljöer med stora barnvänliga bostadsgårdar som är sammankopplade med parkstråk till skolor och centrum, till exempel i Bredäng, Skärholmen och Järvaområdet. Det omgivande naturlandskapet kan nås genom gångtunnlar under omringliggande vägar. I något nyare stadsdelar följer ofta parkstrukturen innerstadens principer av utsparade miljöer bland kvarteren, till exempel i Skarpnäck och Kista.

I Stockholms utkanter ligger större naturområden med skogar, sjöar och odlingslandskap. De sträcker sig som kilar in mellan kommunikationsstråk och bebyggelse mot Stockholms centrala delar och utåt mot grannkommunerna. De regionala gröna kilarna kopplar samman omgivande naturområden med innerstadens parker. De skapar också förutsättningar för Stockholms rika växt- och djurliv samt för invånarnas möjligheter till rekreation och naturupplevelser.

Sedan 1990-talet har flera naturreservat och ett kulturreseptat inrättats; Igelbäckens kulturreseptat samt naturreservaten Hansta, Grimsta, Judarskogen, Sätmaskogen, Kyrksjölöten, Älvsjöskogen, Flaten, Nackareservatet, Årtaskogen och Årsta holmar samt Rågsved.

Kronobergsparken på
Kungsholmen, en av
stenstadens bergsparker
som anlades i slutet av
1800-talet.

VÄGLEDNING PARKER OCH NATUROMRÅDEN

- Parker och naturområden ska utformas så att de bidrar till rekreation och blir attraktiva miljöer. Med kunskap om befintliga gröna kvaliteter i stadsbyggnadskaraktärerna kan nya värden tillskapas. Beakta grönskan på kvartersmark, i parker samt i de gröna kilarna.
 - Parker och naturområden ska gestaltas med kunskap om Mälarens och Saltsjöns varierade natur- och kulturlandskap med sina hållmarker, skogsklädda höjder, öppna dalstråk och naturstränder.
 - Tillgängligheten till parker och naturområden ska öka. Gränser mellan privat och offentlig mark samt grönska och bebyggelse ska tydliggöras.
 - Grönstruktur och dagvattenhantering ska gestaltas för att berika stadslivet och bidra till klimatanpassning.
-

Riddarfjärden mot
Södermalm. Den lågt
stående solen och höst-
ens dis suddar ut husens
konturer och dämpar
färgskalan.

Stadens ton – årstider, ljus, kulör och ljud

Upplevelsen av Stockholms stadslandskap präglas av stadens arkitektur och gestaltning tillsammans med naturen, men också av årstiderna, ljuset, kulörerna och de olika ljuden. Stockholm har en karakteristisk ton som hör samman med de sinnesupplevelser som människorna får i mötet med stadens materialitet.

Stadens årstidsväxlingar

Stockholm är en av världens nordligast belägna huvudstäder. Staden kännetecknas av tydliga årstidsväxlingar och ett särpräglat ljus. Den byggda miljön samspelar med klimatets variationer mellan ljusa och mörka perioder, olika temperaturer och vindförhållanden. Solbelysta och vindskyddade platser är avgörande för stadslivet under de mörka och kyligare månaderna.

De fyra årstiderna sätter en tydlig prägel på stadslivet genom vädrets växlingar.

Sommaren har en dagsmedeltemperatur på omkring 16 grader. Värmen bidrar till att stadsrummen används mer. Parker, torg, gator och vatten nyttjas flitigt för socialt umgänge, bad, rekreation och lek. I takt med att klimatet blir varmare behövs också fler platser där det är möjligt att söka skugga och svalka.

Hösten kommer när dygnsmedeltemperaturen är mellan noll och tio plusgrader. Staden präglas av höstdimma, dis och det låga solståndet. I takt med att värmen och ljuset försvinner minskar aktiviteterna utomhus och stadens uterum nyttjas istället mer för förflyttning och kortare vistelse. Samtidigt betraktas stadens yttre rum mer inifrån skyddade platser.

Vintrarna är kalla med en medeltemperatur på minus två grader. När snön kommer nyttjas parker och natur för pulka och skidor i en ny period av mer intensivt uteliv. Kalla vintrar då isen lägger sig blir stadens vatten till ett gemensamt offentligt rum att betrakta och använda till skridskoåkning, skidor och promenader. Vattenspeglarna uteblir och landskapet växer

Ljus och mörker.

Hammarby sjöstad med Hammarbybacken i bakgrunden. Gatubelysningen speglas i den mörka vattenytan och formar det nattliga stadslandskapet.

samman. Solbelysta stadsrum som erbjuder skydd från kyla, snö och vind lockar människor att vistas utomhus även vintertid.

Våren med de första värmande solstrålarna kommer i mitten av mars och medeltemperaturen stiger till plus fem grader. Stadens uteserveringar byggs och soliga och vindskyddade platser börjar återigen nyttjas till rekreation och samvaro.

Stadens ljus och mörker

Under vintern är Stockholm insvept i mörker, medan sommaren har många ljusa timmar per dygn. Stockholmsljuset karaktäriseras av ett lågt solstånd och dess ljus över de stora öst-västliga vattenrummen. Skymningen präglar upplevelsen av Stockholm. Solen står lågt och går långsamt ned. Det reflekterande ljuset från de stora vattenspeglarna mjukar i skymningen upp de norrvända förkastningsbranternas mörker.

Tillgången till dagsljus i staden påverkas av gatornas bredd och riktning och bebyggelsens höjd, placering och kulör. Kungsholmens sydvända, breda gator mot Riddarfjärden är till exempel soliga även vintertid. I smalskadedelar som Traneberg och Hammarbyhöjden är bebyggelse och gator placerade för att ge största möjliga dagsljus på gårdar och i lägenheter och de ljusa fasaderna reflekterar solljuset. När stadens höjdskala

ökar påverkas tillgången till dagsljus i de offentliga rummen och i de nedersta våningarna av husen.

På natten präglas stadsrummet av kontrasten mellan mörkret och belysningens ljus. Lampor lyser upp gator, vägar, torg och parker och bidrar till ökad trygghet. Mellan upplysta broar, kajer och strändernas bebyggda fronter ligger fjärdarnas och strömmarnas mörka vattenrum och återspeglar stadens ljus. De stora vattenrummens långa siktsträckor med ljust längs stränderna ger form åt det nattliga stadslandskapet. Gatubelysningen dominerar ofta i de enskilda gaturummen genom att råda över ljuset från bottenvåningarnas entréer, skyltfönster och skyltar.

Under medeltiden och fram till början av 1800-talet var Stockholm en mörk stad med sparsam belysning. Kring 1850 fick staden en allmän gatubelysning med gaslampor. Cirka 1930 slog elbelysningen och neonskyltarna igenom vilket ledde till en markant ljusare stad. På 1970-talet återfick Gamla Stan en gatubelysning som liknade gasverkets standardlykta från 1850-talet. På 1990-talet började en mer medvetet gestaltad belysning tillämpas för att harmoniera med stadsbyggnadskaraktärerna och stadslandskapet.

Gestaltningen av den stockholmspecifika fasadbelysningen är sedan 1980-talet mild och ger staden en drömlig ton i mörker. Fasadbelysning används främst för monumentala och offentliga byggnader men även för broar.

Stadens kulörer

Färgupplevelsen av Stockholm bidrar till stadens speciella atmosfär. Bebyggelsen samspelar med naturlandskapets kulörer. Bergen har skiftningar i grått, brunt och violett. Vattenrummens palett varierar beroende av dagsljuset, speglingar av himlens och bebyggelsens alla kulörer. Växtlighetens och markens färger hör nära ihop med årstiderna och växlar i bland annat brunt, grönt, rött, orange och gult. När kylan kommer begränsas färgskalan och utgår till viss del. På vintern kan snön plötsligt bädda in hela stadslandskapet i olika nyanser av vitt med glittrande ljusreflektioner.

Bebyggelsen i Stockholm har en egen rik färgskala som är grundad i de ideal som präglat de olika utbyggnadsepokerna. Färgsättningen är också nära knuten till val av byggnadsmaterial och användningen av olika typer av pigment och färgtekniker. Kvarteren i stadsdelarna är ofta färgsatta i olika sekvenser vilket bidrar till orienterbarhet och upplevelser av platserns speciella identitet.

I innerstaden finns delar kvar av äldre epokers kulörer, som den »stockholmsgula« putsstaden och nyklassicismens vitare stad. Stadens färgkaraktärer visar till exempel hur 1880-talets ljust gula stenstad i puts avlöstes av 1890-talets stenmaterial och tegel. De nationalromantiska

Kungsholms strand
och 1920-tals-
bebyggelsens karak-
teristiska kulörer i
varma jordfärger.
I bakgrunden syns
husen i Stadshagen
från 1930-talet,
färgsatta i ljus gult.

byggnaderna kring sekelskiftet däremot hade ofta mörka tegelfasader. Därefter kom jugendepoken med brutet vita och gråvita slätputsade byggnader. Efter 1920-talets starkare putskulörer kom 1930-talets ljusa slätputs till exempel i Hammarbyhöjden och Hjorthagen.

I stenstadens kvarter utgör takens färgskala och siluett en enhet som tillsammans bildar ett taklandskap med kupor och skorstenar och takfall i svart, röd eller grön slätplåt samt inslag av koppar. De flacka takfallen i plåt från 1880–1900 dominerar medan tegel och skiffer förekommer i 1900–1920-talens brantare lutningar. Taklandskapet bidrar till upplevelsen av stenstadens siluett och fronter.

De yttre delarna av staden präglas av större utbyggnadsområden som har byggts under olika tidsperioder. Områdena har en växlande färgskala men är ofta sammanhållna som delområden. Trädgårdsstäderna har träarkitektur i mjukt varierande kulörer och röda tegeltak medan smalhusförstäderna har fasader i ljus slätputs och tegel. Grannskapsenheterna har putsfasader i mättade färger med vita fönster- och dörrumfattningar medan tunnelbanestäderna har höga punkthus i stramare ljus puts.

De nyare stadsenklaverna i både inner- och ytterstad har ofta en sammanfattad färgskala med inspiration från äldre tider samt en mångfald av fasadmaterial. Under 2000-talet har en större variation av kulörer tillkommit

även om en stor del av det byggda varit vitt eller gråvitt. Svarta och andra mörka kulörer har använts alltmer även i storskalig bebyggelse. Ibland har nyare tillägg av bebyggelse i ytterstaden anpassats till rådande kulör. I andra fall kontrasterar ny bebyggelse mot befintlig både vad gäller kulör och material.

Stadens ljud

Stockholm har sitt eget ljud. Ljud som präglas av stadslandskapet – topografin, de stora vattenrummen, Stockholmsåsen, sprickdalslandskapet, grönskan och av arkitekturens form och placering. I naturlandskapets rumslighet sprids ljudet, det förstärks, artikuleras eller absorberas. De stora vattenrummen bär ljudet över långa avstånd, topografin både hindrar och förstärker fortplantningen av ljud, grönskan däremot bidrar till att nyansera och dämpa.

De lokala ljudmiljöerna hör ihop med utformningen av stadsbyggnadskaraktärernas bebyggelse. Ljudet upplevs olika i stadsbyggnadskaraktärerna beroende på kvartersform, byggnadernas form, riktningar i gatustrukturen, förekomsten av vegetation, vindriktningar och omgivningens ljudkällor. Placeringen av bebyggelse i naturlandskapet bidrar också till variationen. Bebyggelse som har en låg höjdskala är inbäddad i vegetation som dämpar ljud från den omgivande staden, medan byggnader som ligger på höjdryggar i landskapet har en mer urban ljudmiljö med upptagning över större avstånd.

Ljuden har betydelse för människors rumsliga upplevelser av staden. Ljudkällorna är många och när staden växer ökar förekomsten av ljud. Olika trafikslag, som cyklar, bilar, tåg, flygplan och båtar, alstrar ljud. Teknik, till exempel fläktar, likaså. Människornas röster är mer eller mindre ständigt närvarande i en stad. Det stora inslaget av natur i Stockholm alstrar en mängd ljud som varierar under olika årstider, till exempel vågskvalp, prassel från gräs och löv samt fågelkvitter. Vinterns snö kan både alstra och dämpa ljud och vid stormar viner det i staden.

Ibland dominerar buller i stadsrummen men det finns också tysta, mer skyddade oaser. I Stockholms naturreservat, parker och parkstråk är naturens subtila ljud möjliga att uppleva som en påtaglig kontrast till de starkt urbana miljöer som präglas av artificiella och höga ljudnivåer.

De offentliga rummen i Stockholm har skillnader i ljudkvalitet som hör samman med bebyggelsens form, mängden människor som rör sig, närvaro eller avsaknad av vegetation samt trafikbuller. Spårrområden, gator och vägar har ljudmiljöer som är beroende av utformning och material hos omgivande hus, markbeläggning, trafikintensitet och förekomst av vegetation och bullerskärmar. Ljudet på det kringbyggda torget i Rågsved är till exempel annorlunda än vid det större och mer befolkade torget i Skärholmen och Stortorget i Gamla stan skiljer sig avsevärt från Sergels torg.

Norr Mälarstrand.
Vegetationen med dess
skiftande färgskala
samspekar med
bebyggelsens varma
kulörer. Riddarholmen
och Gamla stan i
bakgrunden.

VÄGLEDNINGAR STADENS TON

– ÅRSTIDER, LJUS, KULÖR OCH LJUD

- Årstidsväxlingarnas påverkan för upplevelsen av staden och dess ton ska beaktas i hela staden.
- Ljussättning av staden ska göras med omsorg om helheten för att bebyggelse och stadsrum ska vara i balans i upplevelsen av såväl fasader som stadens siluett. Hänsyn ska tas till kontraster mellan ljus och mörker för byggnader på långt avstånd och vid ljussättning mot vattenrum.
- Det nattliga samspelet mellan ljus och mörker i Stockholms centrala delar ska tillvaratas. Hänsyn ska tas till det mörka och sammanhållna taklandskapet i stenstaden, samt de upplysta broarna, kajerna och bebyggelsefronterna som speglas i vattenrummen.
- Färgsättningen av stadens bebyggelse ska ge en god helhetsverkan och utgå från kunskap om stadens kulörer, byggnadsmaterial och måleri-tekniker. Mycket mörka, ljusa, skarpa eller kalla kulörer ställer krav på särskild medvetenhet om dess påverkan på stadsbilden. Beakta helhetsverkan, väderstreck, betraktelseavstånd samt det omgivande naturlandskapets färgskala.
- Stadsrum i samtliga skalor, från övergripande till lokal nivå, ska utformas med en medveten hållning till ljudkvaliteterna i rummen. Motverka oönskat buller och lyft fram önskade ljudkvaliteter som stödjer upplevelsen av platsen

De stora öppna vatten-
rummen och den varie-
rande topografin skapar
djupa siktlinjer i stads-
landskapet och synliggör
bebyggelsens främter
och siluett. I förgrunden
Kristineberg och Trane-
bergsbron och i fönsten
Hägerstens höga bostads-
hus som bryter igenom
trädtopparna.